

UDK 821.163.4.09 Andrić I.
821.163.42.09 Krleža M.
Izvorni naučni rad

Boris ŠKVORC (Split)
Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu
Macquarie University, Sydney, Australija

**KONSTRUKCIJA, PRENOŠENJE I PREOBLIKOVANJE
PRIČE(A) O NACIONALNIM IDENTITETIMA:
O KRLEŽINOM STARČEVIĆU I ANDRIĆEVOM NJEGOŠU**

Ovaj rad bavi se pripovjedačkim taktikama, autorskim impostacijama i ideologemskim manipulacijama u proznim tekstovima Iva Andrića i Miroslava Krleže, a u svrhu dekodiranja pripovjednih taktika koje pozicioniraju navedene pisce u odnosu prema izvan-tekstualnom okviru i političkom *drugom*, kako sugeriraju njihove pripovjedne taktike. U središtu pozornosti je fikcionalizacija prostora koji se diskursivno upisuje kao povijesni, posebno u oblikovanju 'likova' Ante Starčevića u Krležinim esejima i Petra II Petrovića Njegoša u Andrićevim esejima. U radu pokazujemo da se dekodiranjem njihovih taktika u esejima mogu dekodirati oni diskursivni slojevi pripovjednog koji su do sad bili skriveni, a jasnije postaju i impostacije obojice autora u odnosu na prostor u kojem su stvarali, posebice u odnosu na njegov postkolonijalni povijesni status. Tako se središnja pitanja rada vežu uz postkolonijalna čitanja dvojice autora i određivanje upisivanja prostora unutar kojih se vrši identifikacija pojedinaca i grupa (zajednica). U središtu su pitanja identifikacije *Nas* i *Njih* u nekim romanima, ali uvijek referirajući prema onom što je napisano u esejima o dvojici značajnih povijesnih ličnosti iz devetnaestog stoljeća. U radu se dolazi do spoznaja da se kod dvojice pisaca odvijaju suprotni naratološki i ideologemski zasićeni procesi. Dok kod Krleže u fikcionalizaciji faktografskog dolazi do fingiranja otklona od srednjoeuropske pripovjedne i impostacijske paradigme i uokviravanja u lokalnu identifikaciju, kod Andrića se upravo ono što je u fikciji prikrivano manipulacijskim narativnim taktikama autorske intencije izravnije izlazi na vidjelo. Tome je tako i kad se radi o odnosu prema priči ali i odnosu prema *drugima* (kao naciji i hegemonijskoj intenciji).

Ključne riječi: *identifikacija, tekstualne manipulacije autorske(ih) intencije(a), narativne taktike, ideologemi, mitologemi, fikcija, kulturalni studij*

0. Uz impostaciju zadanih metodoloških okvira:

Kako se fikcija doima udobnijim okolišem nego što je život, nastojimo život tumačiti kao da je fikcija.¹ (Umberto Eco)

Što će se dogoditi s književnim kanonom ako kulturalni studiji progutaju proučavanje književnosti? Kada je teorija povrh književnih djela ohrabrila čitanje filozofskih i psihonalitičkih tekstova, mogla se čuti (...) optužba – studenti su odvrćeni od klasika. No otvarajući vrata različitim čitanjima 'velikih djela' (...) teorija je oživjela tradicionalni književni kanon. (...) Hoće li kulturalni studiji imati isti učinak – omogućiti nove kontekste i povećati raspon pitanja (...)?²

(...) ja ću – ja istina – biti prema vama velika varalica, jer moji putevi ne prolaze samo kroz laž.³ (Jacques Lacan)

Mit se ne može definirati prema predmetu svoje poruke već prema načinu na koji se iskazuje poruka: postoje formalna ograničenja mita, ali nema 'sadržajnih'.⁴

¹ Pogledati poglavlje „Protokoli fikcije“ u hrvatskom prijevodu Ecove knjige: *Šest šetnji pripovjednim šumama*, Zagreb, Algoritam, 2005.

² U poglavlju o kulturalnim studijima i književnosti, v. Jonathan Culler: *Književna teorija – vrlo kratak uvod*, Zagreb: AGM, 2001, dakle u hrvatskom prijevodu. U dijelu teksta koji prethodi, Culler piše nešto što je posebno važno za ovu našu (post)kolonijalnu analizu: „Rad u kulturalnim studijima osobito je osjetljiv na problematičan značaj identiteta, kao i na višestruke načine njegova oblikovanja, doživljavanja i prijenosa. Osobito je, stoga, važno proučavanje nestabilnih kultura i kulturalnih identiteta koji se javljaju kod grupa – etničkih manjina, imigranta, žena – koje mogu imati poteškoća u identifikiranju s većom kulturom u kojoj su se zatekli, kulturom koja je i sama klizni ideološki konstrukt“ (isto, str. 57).

³ Pogledati poglavlje „Frojdovska stvar“ u srpskom prijevodu Jacquesa Lacana: Lakan, Žak: *Spisi*, Beograd, Proseвета 1983. U tumačenju tog teksta Kordić (2007) kaže: „Zacelo, putevi književnosti (ni političkog) ne prolaze samo kroz laž, kroz fikciju. Ali i ne zaobilaze laž“. Uostalom na Lacanovu tvrdnju iz seminara „Od Drugog ka drugom“ koja glasi „ja sam čista artikulacija iznesena poradi vaše pometnje“, Alien Badiou je rekao kako su „Nauka, umetnost i ljubav procedure aristokratske istine“ (Kordić, 2007:21), „Izvan ove istine ostaje istina zajednice (pravo mesto politike, ali i književnosti – i jedinstvenosti jedinke, jedinstvenosti aristokratske istine), društva, duha vremena“ (isto).

⁴ Ovo je moj prijevod iz zbornika *A Ronald Barthes Reader* (v. literaturu), poglavlje „Myth Today“ (iz: *Mythologies*, Paris, 1957. engl. prijevod 1972).

1. Konstrukcije Krleže i Andrića: (krausovska) Srednja Europa i (saidovski) Orijent

Ovaj rad bavi se pitanjima čitanja stereotipiziranih mitologema u promijenjenom i fikcionaliziranom povijesnom okružju globaliziranog svijeta 'konstruiranih istina' koji se prema lokalnoj identifikaciji postavlja agresivno i (post)kolonijalistički. Otuda upravo ova četiri citata koji su navedeni ispred *Uvoda*, a čiji autori stoje u temeljima kulturalnog studija koji uvažava autohtonost, društvenu uvjetovanost i intertekstualnost književnog teksta. To čini premještajući ga iz područja zatvorenosti u 'posebno područje' natrag u prostor multidisciplinarnе diskursivnosti koja uključuje razne interese, od semiotičkih studija, preko antropologije pa sve do kognitivne psihologije. Pri tom ne želim zaobići činjenicu o ključnoj ulozi kognitivnih procesa i ideje 'podteksta' koji uvjetuje naše čitanje tekstova stvaranjem predodžbi tijekom procesa jezične komunikacije. Samo naglašavam onu drugu, društvenu i ideologijom zasićenu iskustvenu diskursivnu uvjetovanost pojedinaca i grupa koje žive u određenim uvjetima i nameće im se određeni ideološki, ali i jezični obrazac.⁵ U takvom se diskursivnom okruženju lokalna identifikacija iščitava u odnosu na dominantnu kulturalnu paradigmu zasićenu novim medijima, njihovom konstrukcijom stvarnosti i istine, čitanjem ideologema iz dekonstrukcijske perspektive i „novim jedinstvom“ (medijskim i političkim) na području odnosa između „sukoba svjetova“, odnosno prostora u kojem je došlo do „eksperimenta“ u obliku sukoba religija, identifikacija i stereotipa koji su na temelju njih oživljeni, nerijetko i putem referiranja prema autorima kojima se ovdje bavimo.

Predlažemo da se ovdje na trenutak zamislimo nad načinom na koji takav jedan problem „izmišljenog (uprizorenog) rata“ (sukoba između „različitih svjetova“ – ovoga puta ne u Bosni nego na Bliskom Istoku) vidi iz suvremene perspektive Jean Baudrillard u svojoj kontroverznoj knjizi o pragmatičnom podsticanju sukoba (konstruiranim i namjerno izazvanim) putem konstrukcije narativa o mogućoj mržnji „svjetova“ koji nastanjuju suvremeni sukus različitih kulturalnih paradigma.⁶ U postmodernoј konsolidaciji teksta

⁵ O ovom više u M. Biti i D. Marot Kiš (2008:64-66). Knjiga se bavi upravo „poetikom uma“ i opisivanjem procesa stvaranja (metaforičkih) predodžbi. Citira mnoge kognitivne lingviste, uključujući i autore koji su se bavili neuroznanošću. Ali pri tom se, unatoč pozornosti na konsolidaciju „čovjeka“ u tekstu, neprekidno naglašava ovaj društveni, politički diskurs „koji obiluje iskazanim formulama kojima je cilj – a nerijetko i učinak – oblikovanje svijesti koja pogoduje održanju moći ...“.

⁶ Riječ je o prikazu „sukoba civilizacija“ u obzorju horizonta očekivanja o kojem u svojoj kontroverznoj knjizi piše Jean Baudrillard. Ovdje citirano izdanje je englesko, u prijevodu Chrisa Turnera. V. Baudrillard, 2005. Posebno inspirativno za raspravu o „krvavom zidu“ u Andrićevim esejima o Njegoševom kosovskom mitu djeluje poglavlje

koji aludira na razumijevanje drugosti kao vrijednosti, Baudrillard piše o *simulakri*, simulaciji dakle, sukoba koja je proizvedena medijskom manipulacijom zasnovanom na zaoštavanju retoričkog odnosa suprotstavljenih kvalitativnih (religijskih, kulturoloških) razlika između civilizacija, odnosno „suprotstavljenih“ kulturalnih obrazaca. Takvih je pozicioniranja u povijesnom narativu lokalne identifikacije u odnosu na *druge* bilo mnogo, daleko prije sukoba u Zaljevu, ali i paralelno s njime. Mnogi se od njih nisu ostvarivali kroz manipuliranje medijskim prividom, nego su svoje uokvirenje i uporište pronalazili u mitu, u predaji i legendi, odnosno u njihovim aproprijacijama i naturalizacijama koje su često imale pragmatički nagovor i politički stav, ili su ih barem podražavale.⁷

Radovi lokalnih, južnoslavenskih autora o kojima će ovdje biti riječi u takvom se kontekstu danas iščitavaju na dvije razine od kojih druga, koja će biti pojašnjena kasnije, bitno utječe na prvu. Najprije, tu je prva razina, ona koja se tiče stereotipizacije mitskog iskustva i pretvaranja mitologemski zasićenog čitanja „tradicijom“ u čitanje zasićeno ideologemskom razinom nagovora. To se zbiva knjiškom aproprijacijom mitskog iskustva i njegovom naturalizacijom u pragmatičke intencijske svrhe, bilo da su one dio pripovjednog nagovora određenog ideologemskog sloja autorske zasićenosti, ili su uvjetovane diskursivno. U takvom je kontekstu stvaranje imaginarnih zajednica (nacija, etniciteta, kolonijalnih konglomerata i postkolonijalnih urušavanja paradigmi) bitno uvjetovano modelom ideološki impostirane autorske instance u tekstu, odnosno, često, fingiranjem autorske model instance da „misli ono što ne misli“ ili „da hini mišljenje koje nije pravo“. Takav nagovor čitatelj treba prepoznati na trasi razumijevanja teksta. Tradicionalno, riječ je o ironiji, a u ovim konkretnim slučajevima, vidjet ćemo kasnije, o postmodern(istič)om uokviravanju razlike u odnosu na zadane „velike priče“ unutar kojih se, opet tradicionalno, očekivalo od naratora da ugrade svoj iskaz, ne suprotstavljajući se hegemoniji prevladavajućeg diskursa. Lokalno identificirana, ovakva razina pričanja nacije uglavnom je usmjerena prema vlastitom korpusu, nacionalnom i književnom. To znači da se lokalizira, na-

„Najjednostavnije rješenje“ (*The Easiest Solution* u Turnerovom prijevodu) s dijelovima „Želite li biti slobodni“ i „Želite li biti netko drugi“. Poglavlja aludiraju na „pozapadnjivanje“ iračke i općenito srednjoistočne percepcije društva i sustava vrijednosti. Je li diskursivno povezivanje sukoba o kojem je ovdje riječ komplementarno s Andrićevim interpretacijama Njegoševa stiha „Neka bude što biti ne može!“ pokušat ćemo ispitati ovdje. Inače, o istom problemu posvajanja metaforom, ali iz lingvističke, odnosno retoričke perspektive pisao je Lakoff (*Metaphor and War: The Metaphor System Used to Justify War in the Gulf*. V. i u M. Biti i dr.; 2008)

⁷ O aproprijacijama i naturalizacijama „zbilje“ određenog povijesnog razdoblja pisao sam u knjizi: *Ironija i roman: Krležinim labirintima*. Zagreb, Naklada MD, 2003.

turalizira i vrši apropijacija lokalnog mitskog iskustva. *Drugi* pri tom ostaje u multikulturalnom ne-dodirivanju. On je tu, ali ipak „tamo“. Na taj način Miroslav Krleža, na primjer, gradi neke od svojih konstrukcija drugosti u odnosu hrvatskog i mađarskog kompleksa i njihova međusobnog ogledavanja, odnošenjem koloniziranog i kolonizatora kao dva različita agensa. U fikcijskim tekstovima to posebice čini kroz lik Joje u odnosu prema Emeričkom junioru, te u ispreplitanju rekonstruiranih scena odnosa istog Emeričkog mlađeg i ljubavnice mu Ane Borongay u *Zastavama*. No sve se to zbiva u okviru jednog kulturalnog modela. Ironični odmak autorske intencije u tom narativnom kompleksu je skokovit i narativna tekstualna ravan neprekidno se bori za izlazak iz teksta u prostor izvantekstualnog okvira, što joj uglavnom ne uspijeva.

Druga se razina odnosi na šire zamišljen prostor uklapanja, bilo da je riječ o uklapanju u književne paradigme (zapadnog književnog kruga, na primjer) ili o uklapanju u mehanizme proizvodnje nacije u širem kontekstu. To je multikulturalističko uokvirenje drugim kao vlastitim odrazom ili, mogli bismo reći da govorimo o uklapanju u šire zadane paradigmatske identifikacijske obrasce koji reflektiraju prema „nama“ kao dijelu cjeline. Takav pokušaj „odmaka“ imamo na primjer ako se usredotočimo najprije na „pogled izvana“ (Said, 1999), ali i razliku koja fingira da je izvanjska dok istovremeno taj konstruirani pogled izvana koristi kao oruđe onog (autorske instance) koja gleda iznutra, što je posebno prisutno u romanu Iva Andrića. Tako bi bilo vrlo zanimljivo detaljnije analizirati i usredotočiti se na razliku u Davilovu (Daville) i Defonseovu (des Fossés) „čitanju Bosne“ u *Travničkoj hronici*. Andrić uspostavlja perspektivu fingirane razlike iz dva tipa drugosti koja potpadaju pod isti identifikacijski obrazac, a sve da bi stvorio fikcijsku, romanesknu sliku o Orijentu iz perspektive Zapada, onako kako je on kao instanca najbliža implicitnom autoru vidi. To čini gradeći konstrukciju *drugih* perspektiva i „hineći mišljenje koje nije pravo“ kroz suprotstavljanje dva konstruirana identifikacijska obrasca. Tako kad je riječ o ovakvim mehanizmima fingiranja drugosti, onda govorimo i o konstrukciji globalne refleksije neke lokalne sredine, odnosno o onoj „situaciji“ koja se proizvodi prikazanim reprezentacijama u tekstu. Riječ je o ideologemskom impostiranju koje se može uklopiti i čitati u imaginarnoj zajednici čitatelja koji izlaze *izvan* kruga zamišljenog lokalnom identifikacijom i time se tekst otvara za moguća čitanja u drugim jezicima, kulturama i tipovima ideološke impostacije i društvenog uklapanja imaginarne čitateljske (i interpretacijske) instance. Tu je prisutna svijest da osim prešućenog kontekstualnog „ostatka“ proizvedenog tekstem, valja isto tako izreći i ono što se obično prešućuje, samo treba naći načine da se to učini nenametljivo i da se ne prepozna autorstvo koje takvo čitanje sugerira, ili ga ima potenciju sugerirati.

Drugi dobar primjer razlike prvog i drugog tipa impostiranja autorske instance u čitanju nacije(a) uklopljene u širi kontekst mogao bi se prezentirati kroz zamišljenu (komparativnu) analizu Andrićevih priča „Put Alije Đerzaleza“ i „Mustafa Madžar“ u odnosu prema Krležinim novelama „Hodorlahomor veliki“ i „Veliki meštar sviju hulja“. U analizi impostacije autora prema šire zamišljenom „svijetu stvarnosti“, a u odnosu prema korištenju elemenata onovremene ekspresionističke poetike, možemo naslutiti mogućnosti koje prva dva teksta donose na razini alegorijskog prodiranja u *drugog* i uokviravanja stanja koja prethode priči i razgrađuju legendu, time otvarajući prostor za fingirani odmak od teksta, likova i sudjelovanja u tekstu. Krležini pak tekstovi ne dekonstruiraju „junake“, nego „obične“ intelektualce, čime ne stvaraju alegorijski potencijal jednog mogućeg, drugog i drugačijeg, čitanja nego uvode razgradnju koja se dinamizira i čitatelju ukazuje upravo skokovitošću ironičnog odmaka, posebice u odnosu na izlaz iz zatvorenog opterećujućeg prostora (mađarskog, balkanskog, onog na kojem još uvijek gore „turski požari“) lokalne identifikacije. Ista se dekonstrukcija zbiva i u odnosu na paradigmu tradicije književnosti koja ju je uobličila kao samostalnu književnu činjenicu, odnosno mogući svijet kojeg nam valja spoznati. Pri tom autorska instanca neprekidno prodire u tekst i mijenja perspektive unutar stvorenog svijeta.

Izlaskom iz tekstualne analize u područje definiranja intencijskih identifikacijskih obrazaca prema kojima tekstovi referiraju, postat će vidljiviji i načini na koji se stereotipi ograničavajućeg prostora otvaraju prema univerzalnim tumačenjima, ali, što je možda još zanimljivije, istovremeno će se pokazati na koji način impostiranja narativnih instanci doprinose učvršćivanju slike o opstojnosti legendi i predodžbi (autopredodžbi i heteropredodžbi) u odnosu na *drugog* prema kojem se identifikacijski postavljaju i konstruiraju svijet djela koji proizvodi nagovor na temelju vlastitog aparatorija stereotipa i kognitivnih mogućnosti razumijevanja značenja, jezičnih i društvenih. Upravo u prostoru nikad završena postkolonijalnog sukoba svjetova, ovakva se analiza može usmjeriti na rubne elemente koji uokviruju književno polje i iz takve perspektive otvaraju mogućnost identificiranja pretpostavljanog ideološkog pozicioniranja dviju intencija: pripovjedačke i čitateljske. Pri tom valja naglasiti da su izvanjsko uokviravanje i poniranje u tekst dva različita moguća polazišta analize, s tim da drugo često strateški proizvodi privid prvog. Kod Andrića riječ je o odnosu prema istoku (Orijentu) koji je zadao prostor vlastitim parametrima ispisivanja i ograničavajućih nametanja moći, te time odredio njihovu disperziju i „raspored snaga“ u tekstu, a što bismo mogli nazvati tipom impostacije koju je moguće analizirati foucaultovskim pristupom. Kod Krleže to je odnos prema Zapadu kao zajedničkom prostoru susretanja koji je uokvirio prostor intelektualne paradigme, u našem slučaju

osjećajem nedostižnosti i krivice. Impostacija bi se dakle mogla analizirati freudovskom (čak lacanovskom) metodologijom.⁸ No u oba slučaja intencija modela autora ostaje ukazivati na „drugo“, odnosno na slojeve teksta koji korrespondiraju s mitologemskim svijetom koji je na razini ideologije čitanja ostvaren tako da osim na povijesni diskurs često aludira na sadašnjost i čvrsto je politički obilježen zasićenošću su-vremenih značenjskih jezgri.

Problem vezan uz čitanje ovako (politički, ideološki) impostiranih tekstova jest problem iščitavanja autorskih intencija koje referiraju prema mitskom iskustvu i legendi kod Andrića ili urbanoj legendi, odnosno proizvedenom „narrativu nacije“ kao europski determinirane potencije, što vidimo kod Krležje. Ovdje je istovremeno riječ o problemu odnosa teksta i čitatelja, a ovaj je uvjetovan tekstovim diskursivnim pozicioniranjem ali i obavezujućim okvirom koji je diskurs proizveo svojim konstituiranjem u društvu i jeziku. Tu prije svega mislim na način reprezentacije koji se nadaje kognitivnom potencijalu čitatelja u odnosu prema zamislivim svjetovima i aparatoriju njihovog razumijevanja, bilo da se radi o stereotipiziranju legendi i legendarnih „junaka“ ili o rekonstrukciji priče (stereotipa) o konsolidaciji određenog apstraktnog kulturalnog kruga. Tako jedno od ključnih pitanja koje se postavlja čitanjem tekstova ove dvojice reprezentativnih južnoslavenskih pisaca postaje ovo: kako čitati „okamenjene“ stereotipe koji su se u njihovim djelima iz područja povijesnog pamćenja (naracije nacije kao pri/povijesti u nacionalnoj povijesti, povijesti književnosti i predaji) na razini nagovora za razumijevanje teksta, preselili u fikcionalizirani prostor „svijeta djela“? Ovaj se, pri tom, tek neizravno vraća u područje lokalne identifikacije kao „kosmosa“, nečeg što je zadano i dogovoreno kao „velika priča“ o vlastitoj povijesti. Razgradnja te priče i nagovor na „čitanje između redaka“, odnosno na autorske iskaze koji govoreći o „onda i ondje“ istovremeno sugeriraju neko „sada i ovdje“, nalazi se u središtu tekstualnog ideološkog zasićenja. Pri tom valja imati na umu da je ta velika priča zadana tradicijom, pričom o toj tradiciji i njezinom simulakrom u tekstu i kontekstualnom govoru koji proizvodi taj privid stvarnosti. Mislim da nije presmjelo reći kako je riječ o manipulacijama građom, odnosno o „zbilji“ koja je uokvirena u prostoru onog što bi Baudrillard nazvao „simulacijom“ a gdje onda dolazi i do njezina repositioniranja u odnosu na izvanknjiževnu paradigmu. Ako pogledamo gore navedene priče/novele i konstrukcije odnosa u dva navedena romana, sve nam jasni postaju modaliteti na temelju kojih se proizvodi takva manipulacija u

⁸ Jest, ovo izgleda nategnuto. Ali ako pomnije čitamo Lacana i njegove ideje o simboličnom jeziku moći i Foucaultove tekstove koji se bave odnosom znanja i moći, možda (čak) i nije tako! U svakom slučaju čitajući na primjer Kordićevu *Politiku književnosti* ili Stojanovićeve analize Andrićevih proznih tekstova (*Lepa bića Ive Andrića*) može se reći da ovakva hipoteza ima uporište.

odnosu na model čitatelja kojem je tekst (teorijski gledano) upućen. Prostor i vrijeme proizvodnje sile kod Andrića zadan je kao lokalni činitelj destabilizacije koji uokviruje krajnje mogućnosti lokalnog djelovanja, identifikacije i odnosa fiktivnih i fakcijskih elemenata u svijesti čitatelja obilježenog lokalnim diskursom. Kod Krleže pak, sila služi kao izvanjski okvir unutarnjem profiliranju diskursivnih potencijala koje bi se, kad bi se reklo ono što se reći ne smije, moglo ostvariti i drugačije.

Ono, međutim, što je posebno zanimljivo kod obojice pisaca, a tiče se upravo ovih problema i njihova daljnjeg osvjetljavanja, zbiva se na razini njihovih ne-fikcijskih tekstova, odnosno onih koji se takvima očituju. Tamo se neke od ovih taktika vide jasnije a neki se ideološki zasićeni elementi poetike autora očituju izravnije, već na površini tekstova. Tako kada govorimo o esejističkim iskaznim intencijama ove dvojice autora, onda vidimo da autorske intencije uočavamo izravnije i prepoznatljive su na razini interpretacijskog konsenzusa. Nagovor se obraća podrazumijevanoj čitateljskoj intenciji ali s drugačijom impostacijom u odnosu na novele i romane, tekstove koji se bore između mimetičke i dijagetičke usmjerenosti vlastita iskaznog nagovora. U esejima riječ je o izravnom odnosu prema stvarnosti (možda čak i značenjskom potencijalu čitateljevom), onom koji ironičnim odmacima određuje pozicioniranje prema izvanknjiževnom području čitateljske kompetencije (tradicije i nagovora). Za razliku od romana ili novele/priče, gdje se tekstualno odnosi prema tradiciji iskazivanja kao uokvirenoj formi sa svojim potencijalima koji su zadani i dogovoreni, ovdje se na razini automatizma teži za onim što je rečeno, a ne kako je rečeno. Takvo vrijednosno pozicioniranje autora dopunski je moguće pojasniti citatima iz tekstova jer u fikcijskim tekstovima oni, ili ionako umeću slojeve esejističkog koje se prezentira „slobodnim neupravnim govorom“ (Krleža), ili se autorska intencija otkriva tako što se pripovjedač pozicionira kao sveznajući arbitar (Andrić) prepuštajući prostor iskazivanja glasu koji hini da nije autorski nego pripovjedačev. Ali, kad govorimo o esejima, tu se stvar na razini odnosa instanci komplicira, premda se čini da je nagovor izravnije usmjeren. Naime, ovakvo impostiranje u prozi i jednom i drugom autoru omogućuje da se u esejističkim tekstovima stvara prostor unutar kojeg je moguće „okretati“ tekstualni nagovor, odnosno fikcionalizirati slojeve esejističkog kako bi se ostvarili intencijski efekt u obliku nametanja intencije reprezentacije koju su navedeni pisci zadali tekstu kao svoj ideološki sloj iskazivanja, upravo onaj kojeg model čitatelj treba iščitati iz teksta. Ali pri tom, tko može biti siguran da treba čitati upravo onako kako su, vokacijski, tekstovi postavili svoj nagovor? Kad Andrić kaže *mi*, zašto ne bi, kao u fikcijskom tekstu, mogao i dalje biti skriven iza autoriteta neke od instanci koje su u tekstu, a ne ostati, iskoračiti izvan njega?

Cijeli taj proizvedeni svijet se, s jedne strane, smješta u vrijednosni sustav ideologema što ih nadaje autorska intencija, a s druge u svijet djela obogaćenih novim fikcionalnim slojem koji uspostavlja odnos prema stvarnosti i to takvoj kakvu se na razini fikcijske impostacije može motivirati samo djelomično. To znači da nagovor autora u ovom slučaju pretendira ne samo na svijet djela, nego i na mitologemsko uokviravanje priče kao diskursivne zadatosti koja se nadaje iz pozicije (kulturalnog) autoriteta, dakle tradicije i povijesti u najšire zamišljenom smislu riječi.

Može se dakle reći kako u tekstovima dvojice autora dolazi do fikcionalizacije povijesnog i do pri/povijesnog uokviravanja pripovjedačkog kao ideološki profiliranog nagovora. Drugim riječima, povijesne ličnosti koje su obilježile „priču“ o devetnaestom stoljeću (Starčević u narativu o hrvatskoj državnosti i Njegoš u narativu o „refleksi kosovske krvi u pogledu“⁹), prvi u esejističkim tekstovima Krležinim a drugi u Andrićevim, polako se kroz tekstualni nagovor fikcionaliziraju i oblikuju sustav ideologema koji prelazi razinu „trošenja historijskog narativa“ u prijenosu pri/povijesti idućim naraštajima, postajući pri tom čvrstim mjestom ideološkog određivanja autorske instance nagovora koja postaje važna ne samo za eseje, nego i za cijele opuse ovih autora.

Ono što se oblikuje ovim tekstovima može se (pokušati) (pro)tumačiti jedino uključivanjem najšire zamišljena koncepta teorije (sa svim svojim interdisciplinarnim odvojcima, onako kako je prezentira Jonathan Culler) u prostor koji se tradicionalno zvao interpretacijom tekstova i oslanjao se na poetiku i fenomenologiju.¹⁰ Otuda i metodološke dvojbe, pozivanje na naratologiju i njezina „gramatička“ ograničenja kasnije, tijekom procesa iščitava-

⁹ Usp. s Andrićevim esejem „Njegoš kao tragični junak kosovske misli“, I. Andrić: *Umetnik i njegovo delo, Sabrana djela Ive Andrića*, Knjiga trinaesta (Dopunjeno izdanje), Sarajevo, 1981: 9-10.

¹⁰ Govorimo tu o teoriji onako kako ju je definirao Richard Rorty, a što nam prenosi Culler u svojoj vrlo važnoj knjizi: ona je novi žanr, odnosno „posebna vrsta pisanja“, a koja nije „ni vrednovanje relativnog značaja književnih proizvoda, ni intelektualna historija, ni moralna filozofija, ni socijalna prognostika, već sve to promišljeno zajedno u jedan novi žanr“. Na ove riječi upozorava Jonathan Culler u svojoj *Teoriji književnosti vrlo kratki uvod* (knjiga je prevedena i objavljena na hrvatskom 2001. godine), a Rortyja navodi i Zdenko Lešić u svojoj *Teoriji književnosti* (Sarajevo, 2005) što ukazuje na prisutnost ovog „novog žanra“ u hrvatskoj i južnoslavenskoj književnoj teoriji krajem devedesetih i početkom 2000-ih godina. U krajnjoj liniji i diskursivni studiji nastupaju slično, povezujući semiotiku, etnografiju, antropologiju, sociologiju, psiholingvistiku, teoriju sistema i psihologiju s drugim teorijskim disciplinama a kroz medij diskursivnog očitovanja „strukture i procesa“ konsolidacije integracijske paradigme. Ova će tek na presjecištu svih tih disciplina i tako uokvirena „očitanje subjekta“ dekodirati one intencijske elemente teksta koji izmiču tradicionalnoj interpretaciji.

nja autorskih i tekstualnih intencija, a time i ukazivanje na njezine ograničene mogućnosti kad govorimo o ideološkim manipulacijama tekstualnim u pragmatične svrhe.¹¹ Time pokušavam opravdati ovdje često korištene ekskurze u teorijsko impostiranje šire zamišljenih uokvirenja i prizivanje drugih ideološki zasićenih narativa, odnosno proklizavanje iz usko zadane struke u područje multikulturalne teorije, individualistički impostirane interpretacije ideologija i tumačenje kulturalnih paradigmi na razini prerađivanja stereotipa u njihove kognitivne realizacije, a što sve izlazi iz okvira „tradicionalne“ tekstualne analize, onakve kakvu nam je u nasljeđe ostavila naratologija. Otuda i nastojanje da se tumačenje „potpomogne“ i kulturalnim studijima i dekonstrukcijskom kritikom.¹²

Pokušat ćemo ovdje pokazati kako Krležin Starčević i Andrićev Njegoš nisu samo teme eseja, već i intertekstualne tvorevine koje su fikcionalizacijom autorskih intencija inicirale narativ lokalne identifikacije i zaživjele u raznim oblicima političkog i kulturnog (na)govora kao paradigme koje su, uz kulturološku, zadobile političku moć nagovora i manipulativnu snagu koja proizlazi iz tekstova (knjiga i priča), ali bez sigurnosti povratka u njih kao jedini tip nagovora koji opstoji u „priči o naciji“ i biva nam zadan kao moguće čvrsto mjesto analize. Tako zamišljen i proveden narativ svojim se pozicioniranjem u odnosu (književnog) teksta i njegova diskursivnog uvjetovanja podjednako odnosi prema povijesnom prostoru sjećanja koliko i prema fiktivnom prostoru aproprijacije vlastita iskazana svijeta ovih autora. Kakve to posljedice može imati na učitavanje (i iščitavanje) ovih opusa unutar okvira šire zamišljena koncepta intertekstualnosti (književne vrijednosti kao globalnog mitologema), pokušat ću naznačiti u daljnjem dijelu teksta. Drugo je vrlo važno, naratološki i dekonstrukcijski gledano, pitanje koliko fikcionalizacija stereotipa i njezino „re-stereotipiziranje“ obogaćeno (nagovoreno) autorskom intencijom utječe povratno na sam mitologem koji djeluje na konstantiv naracije nacije, pretvarajući ga (povremeno) u performativ spreman na (ideološki markirani) pomak prema pragmatičnoj pozicioniranosti iskoristivosti (i iskoristavanja) u ideološki determinirane dnevno-političke svrhe? To smatram onim prostorom „sivih pjega“ našeg odnošenja prema tekstu gdje iz teorije

¹¹ Tako „gramatika teksta“ nije ovdje ta koja zadovoljava interpretacijski potencijal ovih tekstova i iz područja čitanja konstrukta izlazimo u područje dekodiranja stilizacije i „odnosa mentalnih i jezičnih svjetova“ (v. M. Biti, 2008). O tome v. i H. Porter Abbott: *The Cambridge Introduction to Narrative*. Drugo izdanje, Cambridge University Press, 2008.

¹² Pri tom novohistoricističke slojeve interpretacije i pozivanje na postkolonijalnu kritiku smatram dijelom dekonstrukcijskog „razgrtavanja površine“ i impostiranja u povijest i odnos moći, uz raskrinkavanje diskursivnih zadatosti hegemonijom čiji jezik, u obliku lacanovskog simboličnog jezika, vlada određenom paradigmom..

izlazimo u politiku, iz politike u manipulaciju, a iz manipulacije u interpretaciju mitskog iskustva kao (fingiranog) znanstveno ovjerljivog prostora djelovanja humanistike.

I na kraju ovog prvog dijela teksta u kojem je postavljeno nekoliko ključnih pitanja i gdje je naznačen okvir izlaganja, želimo postaviti možda najvažnije pitanje, ono koje je vezano uz nagovor teksta u zajednici, odnosno želimo upozoriti na činjenicu koja ukazuje na konstataciju da nagovor teksta jednako ovisi o kodiranju književnog teksta u odnosu prema zajednici, koliko i o šire impostiranom društvenom mitologemu (naracije nacije) u odnosu prema književnom tekstu. Pitanje je ovo: koliko taj nagovor djeluje na samu promjenu kulturalne, političke pa čak i „strateške paradigme“ koja definira i određuje naciju i nacionalno u odnosu na *druge*? Navest ćemo primjere takvog nagovora. Riječ je, najprije, o slučaju (mogućeg) odnosa kosovskog mita, onako kako ga je impostirao Andrić u navedenom eseju, i to u odnosu prema određenim događajima u Bosni sredinom 1990-ih. Drugi je primjer odnos ideje repozicioniranja „vertikale Starčevića“ u reafirmaciji performativa malograđanske ideje „elitnog hrvatstva“ u nacionalnoj političkoj paradigmi krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog stoljeća. Pri tom *oni* (dakle Oni koji djeluju pragmatički prevodeći jezik fikcije u jezik nagovora) ni sami nisu svjesni da se, djelomično, pozivaju i na Krležinog, *fiktivnog* Starčevića, onako kako su ga u paradigmu prijenosa mitologema ugradile priče. A u tom kulturalnom okružju važno je zapitati se misli li se pri tom na komplicirani odnos fiksijskog i fakcijskog, ili mitsko iskustvo „zadane paradigme“ preuzima primat na temelju kojeg gradi svoju priču koja je podložna aproprijaciji fakcijskog sloja u svrhu konkretnog i jednokratnog političkog nagovora?¹³

2. O „postkolonijalnom stanju stvari“: suprotstavljanje globalne i lokalne identifikacije u tekstu i diskursivnom okruženju

Ovdje je dakle riječ o konstrukciji Krležina Starčevića i izravnijoj, s obzirom na impostaciju tekstova, gradbi konstrukta Andrićeva Njegoša koji je iskaz(iv)an u nekoliko eseja skupljenih u istoj knjizi *Sabраних d(j)ela*. U okviru postkolonijalnog okruženja druge Jugoslavije (u odnosu na austro-ugarsku i tursku pa onda kraljevsku jugoslavensku kolonijalnu situaciju), rekonstrukcija kolonijalne zbilje i utvrđivanje kolonijalnih odnosa u SFR Jugo-

¹³ U tom je smislu zanimljiv nagovor predsjedničkog kandidata Milana Bandića, bivšeg uglednog člana Socijalno demokratske partije Hrvatske, koji u svom predstavljanju predsjedničke kandidature i programa ne govori o budućnosti zemlje, zdrastvenom osiguranju, mirovinskim fondovima ili pokretanju gospodarstva već o „starčevićevštini i radićevštini“ kao svom programu. V. *Jutarnji list*, 5. studenog 2009.

slaviji dio su taktika na koje treba obatiti pozornost prije svega kod Krleže, ali i kod Andrića, gdje također naslućujemo naznake određenog „disidentstva“ u odnosu na vladajuće paradigme usuprot kojih su tekstualni ideologemi njihovih djela poslije Drugog svjetskog rata zapis(iv)ani. Kod Krleže to se vrlo dobro vidi u *Zastavama*. Premda taj roman funkcionira na nekoliko ironičnih razina komunikacije (prije svega na onoj gdje se hini mišljenje koje nije pravo, i to na makrostrukturnalnoj razini)¹⁴, a čak je moguće govoriti i o alegorijskom sloju tog romana, isti je kompleks prisutan i izrican kod Andrića, ali je broj djela koja se mogu čitati „na trasi i putanji razumijevanja“ manji s obzirom na njegovu impostaciju u prostor i vrijeme. Tako se u ovom drugom slučaju na razini imaginarnog autorstva hini da je čitanje „onog i ondje“ u odnosu prema „sada i ovdje“ teže ostvarivo.

Da je tome tako, vidimo u romanu *Prokleta avlija*. Tamo bi se, izgleda, impostacije teksta mogle nategnuti do sinteze u kojoj bi bilo moguće tvrditi da značenjski slojevi teksta sugeriraju kao da se sublimira sve ono što je Cesarec izrekao u *Carevoj kraljevini* te se, paradigmatički, potpuno neizravno i na razini interpretacije intencijski, može reći kako taj tekst nehotično najavljuje i roman slovenskog pisca Drage Jančara *Zujanje u glavi*, tekst koji barata sličnim alegorijskim aparatorijem. Premda je odreda riječ o alegorijskim tekstovima, različite razine ironijskih konstrukata u glasovitom Andrićevom tekstu vrlo su očigledne i funkcioniraju na nivou različitih razina otklona od trase razumijevanja „doslovnog“ značenja. Kod tekstova iz tog razdoblja postoji element uokviravanja koji djeluje na dvije razine: na razini vremena koje se pripovijeda, ali i odnosa autorske instance s vremenom pripovijedanja kroz neke elemente putanje razumijevanja teksta. Postkolonijalni tekstovi nisu se oslobodili balasta uokviravajuće paradigme kontinuiteta i naslanjaju se na dijakroniju kao na svoju vertikalnu impostaciju.¹⁵ Istovremeno, povijesni likovi postaju „junaci“ opstojnosti naroda prema čemu se tekstualno odnosi kao o povijesnoj činjenici, a dekonstrukcija ostvarene situacije samo je jedna opcija u različitim mogućim čitanjima, odnosno postaje izlet u moguće. A onda opet: u takvim se tekstovima izravno impostira misao o linijskom tijeku dijakronije koja je zadana i na razini razumijevanja teksta ovisna o njezinim mogućim „odrazima“ na druga i drugačija povijesna

¹⁴ Na drugom mjestu (Škvorc, 2003) pokušavamo pokazati da se neki dijelovi teksta u kojima razgovaraju Emerički Junior i Senior jednako mogu odnositi prema situaciji u tzv. Drugoj Jugoslaviji, kao i u zadnjim dijelovima dvije prethodne kolonijalne tvorevine.

¹⁵ U drugom izdanju zbornika radova Arama H. Veesera pod naslovom *The New Historicism* (1994.; prvo izdanje je iz 1989.) u novohistoricističkom se ključu čitaju i tekstovi koji ne pripadaju korpusu renesansne književnosti, a uključene su i suvremene knjige koje se re-konstruiraju iz perspektive „sada i ovdje“.

očitovanja, a ne o de(kon)strukciji priče o naciji (što se može naslutiti iz pozicioniranja pripovjedača u gornja dva romana). Fra Petrova zatočenost u *Prokletoj avliji* orijentalnog zatvora jedan je način čitanja tog romana koji ukazuje na povijesnu uvjetovanost „priče o teškom životu“ franjevaca i raje općenito pod Turcima. Priča o simboličkom zatvoru kao „tamnici naroda“, a koja se ne odnosi samo prema kolonijalnom vremenu nego i prema vremenu „ideološki determinirana zatvora“ kao stvarnog simboličnog potencijala, otvara posve drugačije mogućnosti tumačenja teksta. Uzimajući ozbiljno u obzir ovakvo čitanje „zatvora“ kao paradigme jednog vremena i prostora, odnosno određenog rasporeda moći u okviru jedne političke i kulturalne paradigme, može se onda utjecati na drugačije čitanje drugih tekstova, onih koji nisu programatski i koji impostacijski ne nastupaju tako izravno u odnosima vlasti i moći, odnosno u odnosu diskursivno zadanog „ondje i tada“ prema „ovdje i sada“.

Tako mislim da je moguće reći kako je navedena polazišna postavka o proklizavanju značenjskih paradigmi iz polja u polje i iz jedne ideološke impostacije u drugu, zapravo polazište koje se u odnosu na esejističke tekstove može sažeti u konstataciju da je iz navedenih pripovjednih impostacija moguće dekodirati da oblikovani stereotipi „hrvatstva“ i „kosovskog mita“, odnosno stereotipiziranje i fikcionaliziranje likova Ante Starčevića i Petra II Petrovića Njegoša (Rada Tomova) u esejističkim tekstovima Miroslava Krlež i Iva Andrića pripadaju postkolonijalnom imaginariju pripadajućih lokalnih zajednica, njihovih odnosa prema „stanju stvari“ i njihove pragmatične uloge u svijetu i narodu (nacijama) u kojima su pričani i prema kojima se odnose. Ti imaginariji su utemeljeni na iskustvu kolonijalno zadanog i uokvirenog nacionalnog iskustva, ali istovremeno i njegove (njihove) vremenski sukcesivne negacije iz perspektive drugačijeg tipa apropijacije i fikcijskih tekstova koji su znakovi oporbe vlastitom glasu pripadanja određenom kompleksu, odnosno njegovoj (njihovoj) potencijalnoj *drugosti* u odnosu na rekonstruiranu priču „nacije“ i konstruiranu priču „zajedništva“ koja (koje) se prožima(ju) u povijesnom tekstu.

Oni svoje podvajanje nacionalne priče i stvorenih stereotipa crpe, s jedne strane, iz postojećih snažnih narativa „naracije nacije“ kao jake povijesne činjenice, tradicije koja se prenosi u mitu, političkom (na)govoru i utvrđenom književnom i politički zasićenom polju lokalne identifikacije. No, istovremeno, to se zbiva iz pozicije i manipulacije koju tako zadana nadređenost govora „snage“ proizvodi svojim nagovorom. S druge pak strane, mislim da je važno reći kako u svojim esejima autorska fikcionalizacija likova dvaju povijesnih ličnosti doprinosi preoblikovanju i regeneriranju stereotipa najprije ih, s jedne strane, učvršćujući u nacionalnom narativu „pričanja nacije“, odnosno u kontinuitetu koji traje od kolonijalnih do postkolonijalnih vreme-

na. Ali, također, ona ih potom, s druge strane, odmah dekonstruira u obliku prepoznavanja mogućih fokalizatora alternativnih opcija, odnosno kroz pronalaženje puteva prenošenja konstante predaje i povijesne (ideološke) zadatosti u obliku čvrstog mjesta (orijentacije u prostoru i vremenu).

Kroz fingirani proces fikcionalizacije likova Starčevića, odnosno Njegoša i, na temelju povijesnih predložaka, stvaranje (gotovo) književnih likova od njih, takvih koji se mogu prenositi iz teksta u tekst, dakle intertekstualizirati, otvara se mogućnost ne samo pre/pričavanja pri/povijesti, već i intermedijalizacije, to jest prenošenja ovog imaginarija iz medija u medij, iz teksta u kontekst, iz priče u povijest i iz povijesti u priču. Pri tom se misli na prijenos imaginarija i mitologemski dogovorenog sloja „istine fikcije“ iz književnog teksta u politički govor, iz političkog govora u pragmatični nagovor a iz pragmatičnog nagovora natrag u „čisto“ mitsko iskustvo koje opravdava počinjeni performativni čin, i to takav koji zadobiva konotativnu ulogu pragmatičnog nagovora. To znači da se situacijski dobiva takav tip uvjeravanja koji se ponaša ne-fikcijski i zadobiva tendenciju da djeluje u „stvarnom svijetu“ ne-fikcije. Upravo otud dolazi do mogućnosti da iz Andrićeve interpretacije Nenadovićeve nagovora o tome kako „su na Kosovu naša prava zakopana“ (a o čemu svjedoče čak i „namučene žene koje su se odmarale pored bremena drva na kamenoj ivici puta“) ili Krležina nagovora o „krčmarskom hrvatstvu“ s „figom u džepu“ koje se motivira bidermajerskim pozivom na starčevićanski zamišljeno „državno pravo“,¹⁶ dolazi do mogućnosti iščitavanja nekih od današnjih paradigmi fiktivne konstante koja se, sublimirana književnim tekstom, vratila u ideologemski život koji oblikuje „naraciju nacije“ ne samo kao „naroda“ nego i u pragmatički nagovor državnih (nacional/ističk/n/ih) elita koje posjeduju istinu moći (novac, političku snagu ili nešto treće). Tako je obrazac, onaj koji je određen racionalizacijom priče, bivajući prenošen iz teksta u tekst, performativno transformiran ili iz (na)govora u (na)govor. Na taj je način on intencijski uvjetovao tip ponašanja postkolonijalnih osloboditelja /oslobodavajućeg narativa/ i činitelja oslobađajuće pa-

¹⁶ Ovdje ne bi bilo na odmet citirati odlomak iz Krležina eseja „Malograđanska historijska shema“ (Odlomci predgovora za studiju o hrvatsko-srpskom problemu): „Nepoznati, prezreni i izrugivani, barbari za Zapad, a Švabe za pravoslavni Istok, Hrvati trče za svojom Modrom Pticom Slobode uvijek u bolećivom zanosu za obmanom i lažima, razdirani poetskom inspiracijom za ostvarenjem svojih ideala, uvijek podjednako ustrajno u nerazmjeru prema stvarnosti“, *Eseji i članci IV, Sabrana djela Miroslava Krleže*, Sarajevo, 1979, str. 102. Ur. Anđelko Malinar. Ovako sublimiran oživljeni mitologem utemeljen na temelju starčevićanske ideje, kasnije će omogućiti podrivanje paradigme (što kod Andrićevih mitologema iz esejistike obično nije slučaj), ali će istovremeno, u čemu je često bit ironične dinamike Krležinih tekstova, djelovati i doslovno: kao patetični program borbe za bolju prošlost.

radigme, i (p)ostao mjerilom „stanja stvari“. On se kretao od priče okovane fiktivnim zajedništvom koja obavezuje, do priče o uvjetovanim okolnostima kao potencijalima za propitivanje mitskog iskustva. Tako je u tom procesu „fluktuacije“ teksta doprinio uslojavanju posebnosti, razlika između naroda, njihovih tradicija i njihovih narativa borbe za vlastito oslobođenje od zadatasti okvirom, Orijentom, kolonizacijom ili samo narativnom taktikom autorovom.

Prije Krležina Starčevića i Andrićeva Njegoša stereotipi „starčevićanstva“ (kao sna o vlastitoj državnosti na temelju povijesnog prava i na temelju mnogobrojnih interpretacija tog „sna“ koje su često bile dosta antagonističke prema *drugom*) i „kosovskog mita“ (u obliku narativnog otpora muslimanskoj dominaciji i „ostvarivanja nemogućeg“, što je upravo andrićevska impostacija do određene mjere, neizravno, naravno, usmjerila prema „krvavom zidu“ u odnosu na *druge*)¹⁷, bili su prikraćeni za dimenziju svijesti o intencijskoj i hegemonistički impostiranoj vanknjiževnoj i književno-povijesnoj manipulaciji autorskim tekstom, odnosno onakvim manipulacijama kakve su kasnije ostvar(iv)ena kao pragmatični „nagovor“ navedenih tekstova. Naime, kroz tekstove dvojice autora (u Krležinim esejima, ponajprije u *Deset krvavih godina* ali i u eseju o Križaniću i *Predgovoru podravskim motivima* te u Andrićevim tekstovima o Njegošu i Vuku Karadžiću; odnosno posebno u tekstovima *Njegoš kao tragični junak kosovske misli*, *Njegoš u Italiji*, *Večna prisutnost Njegoševa* i *Optimizam Vuka Karadžića*) „Njegoš“ i „Starčević“ zadobivaju značenje fikcijski zadanih ideologema i nadilaze prostor oblikovanja priče kao fikcije o vlastitoj povijesti. Tako cijeli proces kroz književnu ideološku manipulaciju postaje intelektualno ovjeren i knjiški regeneriran kao ovjera i zaokruživanje priče koja se „ne nadovezuje u povijesni niz“ nego ga svojom snagom istovremeno dopunski oblikuje (s uvjerenjem tumači) i dekonstruira, postajući istovremeno nagovor naracije nacije i činitelj njegovog isključivanja iz sukcesije vremenske diakronije. Tu je važno napomenuti da, paralelno s procesom dekonstrukcije mitologema koji je živio prije, bilježimo i njegovu rekonstrukciju s novom sintezom. Ona je obogaćena ne samo slojem uključivanja predaja i legenda u autorski tekst, već i autorskim fikcij-

¹⁷ Usp. Radovan Vučković: *Andrić, istorija i ličnost*, Beograd, Gutembergova galaksija, 2002. Na str. 78-80 Vučković komentira Andrićeva Njegoša (iz I. Andrić: *Sabrana djela*, XIII) i citira: „Ali za Njegoša je veliko i moćno Osmanlijsko Carstvo bilo uistinu oličenje pakla na zemlji, ovaploćen princip zla sa kojim mu dužnost nalaže boriti se bez kolebanja i pomirenja (...)“. Stereotip ovog prostora kao mjesta „borbe Istoka i Zapada“ podražava se sudbonosnom ulogom „našeg naroda“ koji je, kako Vučković citira iz Andrićeve doktorske dizertacije, tu smješten tako da „prepolovi i podvoji našu nacionalnu celinu svojim krvavim zidom“. Ovaj će mitologem, moglo bi se izvesti iz navedenog, kasnije izgraditi vrlo snažan narativ imaginarne zajednice koja je u „stvarnom životu“ postala spremna na radikalne mjere, uključujući etničko čišćenje.

skim slojem koji re-konstruira ono što je preneseno. Riječ je o sloju nagovora koji su u tekstu različito prepoznavala drugačija čitanja ali i čitanja različito diskursivno uključena, od onog koje je bilo suvremeno autorskom iskazu, do današnjeg koje koristi svoje manipulacijske taktike „novog historicizma“ kako bi vlastitom nagovoru prilagodilo proizvedene mitologeme i ideologeme koji se mogu iščitati iz tekstova prošlosti. Koliko od navedenog ostaje unutar granica književnog iskazivanja, a koliko izlazi iz okvira teksta i prelijeva se u kontekstualno uključenu diskursivnu praksu oblikovanja i preoblikovanja imaginarne zajednice (nacije) kao prostora svjesne manipulacije, pitanje je koje mi se čini najvažnijim u ovoj raspravi o konstrukciji, prenošenju i preoblikovanju priče(a) o nacionalnim identitetima.

Kako se ovdje bavimo tekstom, odnosno pripovjescu (story) više nego li povijesnom interpretacijom i re-konstrukcijom (history), mislim da je polazište sad već posve jasno, a ekskurzi iz tekstologije u prostor kulturalnog studija unaprijed opravdani, čak i neophodni, s obzirom na odnos između priče i diskursa (s njegovim tendencijama prema uspostavi hegemonije i „vladajućeg“ jezika), koji se dinamizira na razini interpretacije tekstova. A što se tiče preplitanja raznih diskursivnih zadanosti, kad govorimo o „korištenjima teksta“ u razne (ideološke, kulturološke, pragmatične) svrhe, proučavanje takvih trošenja teksta i rekonstruiranje raznih tipova nagovora nisu dijelom naših diskursivnih taktika, ukoliko ne reflektiraju prema hegemoniji diskursa koji uokviruje priču (story) i njezine uvjete nastanka (discourse). Ovdje se opravdanje za priču traži u izvornom nagovoru, odnosno nagovorima tekstova o kojima govorimo, onako kako se reflektirala u originalnom okruženju i kako mi danas možemo shvatiti autorsku intenciju i njezinu (njihovu) diskursivnu zadanost. Ali da mnoge stvari ne bi ostale nejasne i izvan „okvira“ teme, valja najprije odrediti dominirajuće metodološko polazište iz kojeg ćemo pristupiti „velikim“ temama Starčevića i Njegoša. To treba učiniti s posebnim naglaskom na promatranje tekstualne prakse kao ishodišta istraživanja i kulturalnih studija, i njihove primjene u zapadnoj književno (i kulturološki) istraživačkoj praksi, kao discipline kojom nam se, na razini prepoznavanja agensa pokretanja određenih procesa koji uokviruju tekst, valja pomoći u procesu rada s tekstovima i njihovim diskurzivnim uokvirenjima. Pri tom problemu uvijek valja prilaziti s prisutnom sviješću o tome da su nam u središtu zanimanja konkretni autori i tekstovi, a da šira slika „stanja stvari“, rekonstrukcije agensa koji pokreću određene procese u odnosima moći i dominaciji priča, može funkcionirati jedino u suodnosu s drugim analizama koje smo poduzeli ranije vezano uz ovu dvojicu autora i postkolonijalno pozicioniranje kulturalnog kompleksa o kojem govorimo.

Stoga na ovom mjestu smatramo opravdanim postaviti pitanje koje će definirati okvire rasprave i zadati njezine izvanjske ograničavajuće činitelje,

kako se iz pozicioniranja u području teorije i kulturalnog studija ne bismo našli u vrlo nezahvalnoj situaciji da se moramo provlačiti kroz trusno područje oprimjerivanja diskursivnih odnosa dnevno političkim govorom i njegovim učincima na suvremenu stvarnost, onu i onakvu iz pozicija koje o navedenim tekstovima često u pragmatičnom (na)govoru progovaramo i „trošimo ih“ u pojedinačnim političkim nagovorima. Oni naime na taj način „troše“ test(ove) i pripitomljavaju ih uvlačeći ih u vlastiti hegemonizirajući okvir. To je, dakle pozicionirati se istraživački, potrebno učiniti i s obzirom na redefiniranje polazišta u istraživanju povijesno-književno označenih činjenica unutar književnoznanstvenog diskursa, ali i u odnosu na ostale discipline koje sa znanošću o književnosti graniče i u službi su ovog „probijanja okvira“, a o kojima smo govorili definirajući Rortyjevo polazište u procesu interdisciplinarizacije sustava povijesti i teorije književnosti.

Ponavljamo, to što ovdje u prvom planu neće biti spoznaje tih graničnih disciplina (pogotovo na pragmatičnoj razini nagovora) i rezultati istraživanja koje one postižu u dodiru teksta i konteksta te pozicioniranja individualnog i kolektivnog subjekta u prostoru diskursivnog ostvarivanja, nije posljedica minoriziranja interdisciplinarne teorije i kulturalnih studija kao susretnog područja raznih sustava znanja i metodologija koje uključuje više tipova različitih diskursivnih praksi i osvjetljava problem nacionalnog pozicioniranja u širem kontekstu iz više perspektiva, pa time i kompleksnije, jasnije i zaokruženije. Razlog je tome činjenica da ovdje u prvom planu imamo određene povijesno determinirane tekst(ove), najprije kao književnu(e) činjenicu(e) a onda i kao iskaze koji svojim diskursivnim ostvarivanjem od strane čvrsto definiranog „jakog“ kolektivnog iskaznog subjekta utječu na mogući dogovor o drugačijem shvaćanju originalnog teksta koji se promatra, odnosno prenosi iz naraštaja u naraštaj, reciklirajući mitologeme i proizvodeći uvijek nove ideologeme. Smatramo da bi za rezultate ovog istraživanja proklizavanje u druge discipline, koje bi im donijelo poziciju *drugog* u odnosu na ishodišnu paradigmu, utjecalo na tumačenje teksta, ali bi istovremeno zakompliciralo početnu postavku i ideju da se ovdje prije svega bavimo rubnim područjem na kojem tekst prelazi u priču o naraciji nacije, ali i obrnuto. Priča bi naime mogla postati potrošena, a pozicioniranje stereotipizirano i uvučeno u hegemoniju odnosa političkog diskursa moći. Pod tim mislim na intertekst naracije nacije i njegovo uključivanje u prostor pričanja koji zadbivaju vlastiti nagovor i postaju „jakim mjestom“ kulturalne dijakronije kao sastavnim (neupitnim) dijelom kanona.

Tu je i oprez glede pitanja posljedica koje bi diskursivno uključivanje tekstova i njihova interteksta u širi korpus kulturalne interakcije imalo na narativ nacionalnog korpusa, onako kako se on ostvaruje i kao tekst i kao povijest, odnosno kao predaja i/ili (humanistička) znanstvena ovjerljivost. Naime,

kada ne bismo odredili granicu kompetencije, ovako impostirana rasprava mogla bi, kao što se to već dogodilo u spominjanju nekih političkih događaja iz 2009., proklizati iz „sigurnog“ prostora znanstveno ovjerljivog u prostor dnevno političke spekulacije, nagovora, pa čak i simplifikacije u ime tog nagovora, uz razotkrivanje mehanizama hegemonije, načina na koji fatička uloga (politiziranog) diskursa oduzima primat značenjskim konotacijama teksta pa bi došlo i do gubljenja originalnog predmeta iz vida. A to u kontekstu ovog rada nismo spremni riskirati s obzirom na uloženo vrijeme, trud i poštivanje metodološke discipline u najvećem dijelu ovdje iskazanog.¹⁸ Mislimo da pitanje diskursivne refleksije ovakvog teksta i istraženih intencija autorovih može postati dijelom rasprave koja će se (kulturološki) baviti posljedicama pozicioniranja dvojice autora u kasnijoj dnevnoj politici ili politici nagovora svakodnevnice. Ali istražujući ishodišne strukture, uzorke pripovjednih pozicioniranja u tekstovima, mi zapravo ovdje samo određujemo okvire iz kojih će i pogled u društveno-političko, nacionalno i nagovorno biti u mogućnosti ovjerenije se pozicionirati u odnosu na hegemoniju diskursivne političke zadanosti i odnose moći u sustavu.

Vantekstualna diskursivna uključivanja ostalih kulturalnih presjecišta, dakle, bit će uzimana u obzir, ali kao „pomoć“ u osvjetljavanju problema kojim se bavimo, onoliko koliko se njihovo oblikovanje u stereotipe i preoblikovanje ideologemske paradigme koju uokviruju tiče tekstova i njihovih manipulativnih taktika kojima su utjecali na druge iskazne prakse te na dosege „fakcionalizacije fiktivnih“ elemenata navedenih priča, novela i eseja. Ostat ćemo dakle uglavnom na području književne teorije, naratologije i nekih metodoloških parametara kulturalnih studija kao interdisciplinarnog uvida u presjecište diskursivnih usjecišta naše suvremenosti kao modelnih svjetova (onih koji se odnose na artikulaciju agensa u tekstu i identifikacijske obrasce), ma koliko izazovno izgledalo u konkretnim situacijama odnosa prema „likovima“ kojima se ovdje bavimo iskoračiti izvan teksta i povijesti poetike kulture u najširem smislu te riječi, te ući u dnevno politički život „poetike svakodnevnice“ kao ideologemske prakse na koju su zapravo modeli o kojima ovdje govorimo (neizravno) najviše utjecali.

Mislim da su u ovom kontekstu važna dva pitanja od kojih valja početi zaokruživati priču o stereotipiziranju mitskog iskustva i lokalnom pozicioni-

¹⁸ Uz ovu raspravu riječ je o još dvije rasprave o Andriću i Krleži, najprije jednu o njihovom „društvenom djelovanju“ i „pozicioniranju“, a onda i o raspravi koja se izravno nadovezuje na ovu (bivajući njezinim logičnim nastavkom) a bavi se daljnjim analizama sada vezanim uz lokalnu i globalnu impostaciju autorstva i taktike kojima se to nagovještjuje (skriva). Prva je rasprava objavljena (2005) a treća će biti sastavnim dijelom knjige koja će se baviti postkolonijalnim (re)konstrukcijama hrvatskih (i južnoslavenskih) književnih impostacija.

ranju problema kojima se autori o kojima ovdje govorim bave. Najprije, tu je pitanje kako dolazi do stereotipiziranja jednom proizvedenog mitskog iskustva kroz njegovo refokusiranje putem preoblikovanja povijesnih i predajnih žarišta, jakih mjesta, u fikcijska? Nastavlja se pitanje vezano uz povratak iz odnosa prema tekstu kao fikciji, nazad, u područje ideologije kao pragmatike, odnosno pitanje koje pokušava naći odgovor vezan uz problem kako se oblikuje takva intencija (tekstualna, čitateljska, diskursivna) koja će fikcijski tekst „preuzeti“ i preoblikovati, vrativši potom žarište intencije „natrag“ u područje mitskog iskustva, predaje, pragmatičke mogućnosti ideologemskog utjecanja na „stvarnost“ u kulturalnom okruženju povijesne pojedinačnosti? To je ono mjesto s kojeg se, kad govorimo o Andriću i Krleži, istovremeno sublimira do sada skicirano o postkolonijalnoj identifikaciji ali i pričanju priče o naciji koja u obzir uzima zasićenost ovako formuliranim žarišnim polazištem.

Odmah nakon postavljanja ova dva pitanja pitanja, slijedi i treće koje iz njih logički proizilazi. To je ovo: kako se to dvoje zbiva u tekstu, gdje to možemo vidjeti u njegovim interpretacijskim intencijama, refleksijama i utjecajima na druge iskaze u obliku nagovora i interteksta u okviru kojeg dolazi do prijelaza određenog ideološki nabijenog iskaza (ili iskazanih stereotipiziranih jezgri) iz teksta u tekst, iz jednog tipa diskursivne prakse u drugi? Osim samog utjecaja na ukupnost preformulirane jezične prakse „naracije nacije“, tu je i utjecaj na oblikovanje (stereotipizirane) jezične stvarnosti kao refleksije zadanog neproživljenog iskustva, odnosno na nagovor tekstualnog u odnosu spram kulturološkog i političkog djelovanja. Drugim riječima, govorimo o oblikovanju određene ideologemske paradigme koja u svom praktičkom odvoju „proizvodi“ takvo djelovanje.

Iz toga slijedi da je fikcionalizacijom stereotipiziranog mitskog iskustva i njegovih pragmatičkih ideologemskih nagovora autorska instanca (Krležina i Andrićeva) refokusirala to mitsko iskustvo, lokalizirala ga u tekstu, vratila natrag u prostor okamenjivanja kontinuiteta (stereotipa) i pokušala uklopiti u vlastite intencijske vizije doprinosa lokalnoj identifikaciji, reinterpretaciji stereotipa i repozicioniranju ideologema, ali također i njihovom pozicioniranju u šire okruženje (u procesu objašnjavanja *naše* situacije *drugima*). A to pak znači da, s obzirom na autorske intencije ovih pisaca onako kako su ostvarene intencijom tekstualnog (ne obavezno i na razini izvan-tekstualnog nagovora), ovakvo pozicioniranje želi u njihovim konkretnim slučajevima djelovati i u globalnom okruženju, uz inzistiranje na opstojnosti vlastite imaginarne zajednice (nacije hrvatske, srpske, crnogorske ili „jugoslovenske“) kao posebnosti u okviru (ili) pored drugih s kojima ili nasuprot kojih zajednice (nacije, vjere, kolonije) pričaju svoju priču.

Pri tom je važno uočiti bitnu impostacijsku razliku između dvojice autora, a o čemu je na razini odnosa autorske intencije prema tekstu već bilo

riječi ovdje. Ponovimo to, ali sada u odnosu na ne-fikcijske tekstove za koje smo rekli da su jednostavniji za „iščitavanje“. Krleža od izravnog pokazivanja ovakve intencije bježi u ironični autorski odmak gdje sve „može biti drugačije nego se na prvi pogled čini“. Tako njegov Starčević (ili Križanić) i jest/jesu i nije/nisu povijesna ličnost, i jest i nije ideologem oko kojeg se može graditi priča. U fikcijskim tekstovima njegovim to je još naglašenije, ali i složenije ispričano, re/prezentirano. Čitajući Orličev ekskurz u „nepoznato“, izvan sigurnog svijeta srednje Europe¹⁹ u pripovjetki „Hodorlahomor Veliki“ (1918) Krleža se „igra“ s idejom identifikacije i podrijetla. Orlič na putu prema svom fiktivnom Parizu uživa u izgledu vagona gdje „(...) i presvlaka (je) čipkasta i grimizna, a ne stara izlizana koža kao kod nas u Mađarskoj“ (str. 185).²⁰ Samo dvije stranice dalje govori o „umoru bijedne balkanske raje, provincijalnog jadnog parijske, što se izgubio u vrtlogu“ (str.188) da bi svoj san o Parizu prizivao iz prostora „Ondje u maglama gdje se još rumene turski požari, otimaju djevojke...“ (str. 189). A prije fikcijskog (ekspresionističkog) zaleta s asirskim kraljem slijedi i udaranje o dno dna: nakon što je uhapšen kao sumnjivo lice od strane nekog „glupana u neobično bijelim hlačama“, „Orlič je počeo da pije. Da se opija temeljito. Horvatski“ (str. 191). Tako je već u prvim fikcijskim Krležinim tekstovima identitet reprezentiran kao „kлизав prostor“ nesigurnosti gdje mađarsko postaje tursko koje postaje balkansko, koje postaje hrvatsko, ovisno o opterećenosti *drugim*, uvjetovano razinom kompetencije, prostornim uokvirenjem, mjestom identifikacije i ucijep-ljeno u raspoloženju glavnog lika, odnosno intenciji pripovjedača, autora i njihovom nagovoru koji se prenosi tekstualnom intencijom.

Andrić, pak, umjesto u ironičnu impostaciju prividno ne-mitskog, svog pripovjedača skriva u privid mitskog iskustva a kao oruđe (oružje?) mu daje na raspolaganje predaju i priču. U vezi toga najizravnije će se autorska intencija očitovati u „Priči o vezirovom slonu“, a što ćemo detaljnije citirati kasnije. Ovdje samo spominjemo osnovnu misao tog dijela teksta: priče su, smatraju u Bosni (ponajprije Turci, a očito i ostali, op. B. Š.) „stvarnije od stvarnosti“. To s jedne strane objašnjava zašto se može pričati o toliko nezanimljivim likovima kao što je to slučaj s pričom-dekonstrukcijom o Aliji Đerzalezu. Po tom bi se dakle moglo reći da se na razini tekstualne intencije zbivaju promjene u odnosu na autorsku i to takve u kojima Krležini tekstovi zadobi-

¹⁹ U knjizi *Ironija i roman: u Krležinim labirintima* pisao sam o tom odnosu „šume i doma“, odnosno srednje Europe i područja koje izlazi iz tog kolonijalnog okruženja kao „sigurnog doma“. Tamo je bilo riječi o romanu *Vražji otok* (1924) te pripovjetcima „Kako je doktor Gregor po prvi put u životu sreo Nečastivog“ (1929) i „Cvrčak pod vodopadom“ (1936). V. Škvorc, 2003: 23-24, 88-93.

²⁰ Prema izdanju: Miroslav Krleža: *Novele* koje je pripremio D. Duda, Zagreb: Školska knjiga, 1995.

vaju dominantnu intenciju uzrokovanu i motiviranu ironičnim odmakom, a Andrićevi tekstovi to čine preuzimanjem kontrole pričanog nad autorskom impostacijom. To se, uostalom, nadovezuje i na tezu o dvije razine kompetencije s kojom sam i započeo ovaj tekst.

Činjenica je međutim da su, ako ove ideološki determinirane iskaze malo pomnije pročitamo, obje impostacije fingirane. Niti Krleža prepušta „značenjima koja nisu prava“ da preuzmu dominaciju nad njegovim ideologemskim slojem, barem na razini intencije, niti kod Andrića priča dominira nad strukturiranjem tekstualne intencije i „podmetanjem“ autorske impostacije u onom što je već davno nazvano Andrićevim „gnomskim iskazom“. To znači da obojica autora zadržavaju kontrolu nad svojim tekstovima i njihove intencije dominiraju tekstualnim, premda se često, čak ne samo ni na prvi pogled, čini drugačije. Kad Krleža ironično progovara o srednjoj Europi kao prostoru koji ne postoji kao ispriповijedano mitsko iskustvo zajedništva (dakle ni kao jedinstvena kulturna činjenica), on istovremeno pokušava afirmirati takvo iskustvo kao vlastitu naraciju nacije, odnosno makar i negativnim odnosom proizvesti tip sinergije koji će omogućiti prostor uključivanja i prostor sigurne „kuće“ unutar koje će se kretati likovi njegova fikcijskog svijeta.

U Andrićevom slučaju pričom o Njegošu konkretizira se tip proizvodnje mitskog iskustva iz romana kao što su *Na Drini ćuprija* i *Prokleta avlija*, tako da ona dobivaju svoj pragmatični odvojak kao intertekst podlozan za moguće novo iščitavanje jake autorske pozicije u tekstu i njegovom oživljavanju tijekom čitanja. Riječ je o onim općim, „univerzalnim iskazima“ koji na okupu drže priče iz romana o ćupriji i u esejističkim podtekstom podražavaju čitateljski intenciju da se usredotoči na priču. Tako se krug fikcionalizacije nefikcijskog zatvara i kod njega, premda ne ironijom u odnosu na „stvarnost“ već ironičnim odnosom prema intencijama pojedinih tipova uslojavanja vlastitog teksta. To se pogotovo odnosi na sekvence koje na prvi pogled izgledaju samostalnim, zasnovanim na predaji i onima koje izgledaju kao da su se „otele“ kontroli autora. U tom zadržavanju kontrole i manipulaciji „odbjeglim“ dijelovima teksta, posebice u odnosu na identifikacijsku impostaciju, i jest prostor unutar kojeg se može govoriti o Andrićevoj postmodernosti. A proizvodnjom tekstualnih slojeva koji ironiziraju impostiranje pripovjedača i ispričanog kao konstante koja bi trebala proizvoditi tekst, a koja se odnosi upravo prema nekom povijesno zadanom vremenu i prostoru (kod Krleže), i onih koji usložnjavaju pripovjedačke taktike proizvodeći slojeve koji referiraju prema drugim tekstualnim intencijama istovremeno ih relativizirajući (kod Andrića), lokalno usmjereni tekstovi dobivaju univerzalni značaj. Prvi to čine u dekonstruiranju tipične srednjoeuropske modernističke kohezije, a drugi u dekonstruiranju i (zlo)rabljenju mita i predaje u svrhu postizanja dojma koji je, iz zapadne perspektive gledano, proizveo mitski reali-

zam. Pri tom lokalni tip identifikacije s tekstom može kroz tekstualne nagovore, iza postupaka i tipa mimetizma koje tekstovi proizvode, vidjeti ove tekstove bitno drugačije, „dijagetičnije“ i, na razini mogućnosti dekodiranja „pravih značenja“, onih prema kojima diskursivno, s obzirom na unutarnje konsolidiranje „odnosa između strukture, procesa i društvene interakcije“ (v. Van Dijk, 1997), intencija odnosi kud i kamo složenije no što se na prvi pogled čini. Nije isključeno da ova „dvostruka igra“, univerzalna i posebna, lokalna i globalna, formalna i sadržajna u stvari i jest dio manipulacijskih taktika dvojice pripovjedača (autora) i njihovih intencijskih tekstualnih slojeva. U tako zadanom „odnosu snaga“ multidisciplinarnost diskursivnih studija koji će povezivati „sada i ovdje“ s kolonijalnom impostacijom autora i projekcijom te kolonijalnosti u postkolonijalni prostor i vrijeme „sadašnjosti“ postaje posebno zanimljiva polazna pozicija za čitanje (post)kolonijalnih tekstova. Pri tom ni novohistoricistički nagovor re-konstrukcije „onog i ondje“ teksta u odnosu prema „onom i ondje“ vremena i prostora impostacije autorske intencije, a u odnosu prema „ovom i ovdje“ našeg vremena čitanja i diskurzivne „društvene interakcije“ trenutka čitanja, ne bi trebali biti zanemarivi činitelji daljnjih analiza.

3. Otpor i podražavanje (postkolonijalnog) „stanja stvari“: impostacija autorske(ih) intencije(a)

Upravo je to područje pogodno za dekodiranje i interpretaciju mehanizama „svjesne manipulacije“ na raznim razinama. Mjesto je to na kojemu ćemo pokušati pronaći odgovore na pitanja vezanih uz suprotstavljanja lokalnog i globalnog ideologemskog sloja unutar korpusa dvojice vjerojatno najznačajnijih kanonski verificiranih južnoslavenskih književnika u dvadesetom stoljeću. Već je utvrđeno i da su njihovi opusi i paradigme iskazivanja istovremene, ali dosta različite. Andrićeva i Krležina impostacijska polazišta teško da se mogu dijaloški izravno suprotstaviti s obzirom na prostor koji prisvajaju kao svoj. Usporedivi su samo u strukturiranju odnosa prema *drugom* i prema nomenklaturi i raspršenom struktuiranju (i dekonstruiranju) mehanizama moći koji uspostavljaju mehanizme hegemonije u određenom vremenu i prostoru. To se pogotovo odnosi na strukturu i disperziju moći koju su dijelili kao njezini agensi i pod kojom (u kojoj) su živjeli uokvireni istim sustavom, unutar iste diskursivne vremensko-prostorne i društvene zadanosti. Riječ je o kontroverznom položaju unutar sustava. Jedan autor, dakle, dok s jedne strane prisvaja prostor Srednje Europe kao kulturološko uporište, istovremeno ironizira njezinu „vatrogasnu kacigu“ ili „pjevanje starinskih vinskih pjesama“, odnoseći se prema tim mikrosценama (narativnim sekvencama) kao primjeru kiča, odnosno lažnih vrijednosti u kojima i po kojima se živjelo. On se ideološki pozicionira kao „dvostruki disident“, istovremeno se rugajući Sred-

njoj Europi i bivajući njezinim kroničarom. Ta uloga unutarnjeg disidenta posebno će se uočiti kad kroničara Srednje Europe suprotstavimo njegovim ideologemima koji se bave „balkanskim kompleksom“. Izrugujući se bidermajeru kao austrijskom tipu „niveliranja stvarnosti“ i malograđanskoj svijesti kao prostoru bez otpora ideologemu ispraznog podražavanja, pa tako i priznavanja kolonijalnog stanja (što se može prenijeti i na kasnije kolonijalno i kolonizacijsko stanje kraljevske Jugoslavije, posebice ako čitamo *Zastave*), Krleža u prozi „Ivan Križovec“ (*Glembajevi proza*, Sarajevo, 1981) piše:

Bolje je putovati u salonskim vagonima, biti presvijetli gospodin, biti pozivan u grofovske i barunske dvorce, vozikati se u karucama, pjevati starinske vinske pjesme iz četrnaestog stoljeća i živjeti gospodski nego pisati nekakve glupe članke o domovini i boriti se za rodoljubne magle (str. 193).

Ironizirajući prostor ne-djelovanja Krleža neće izravno „zauzeti stranu“ u sukobu nas i njih. „Naša stvarnost“ bit će uvijek kulturološki određen, nikad vrijednosno zauzet prostor mitologemskih odjeka, refleksije mitologema. Bit će to gotovo izvrnuta slika u ogledalu. Ideologemski impostiran sukob bit će izravan, čak i podražavan tekstom, ali će mitsko u ovom (inter)tekstu ostati prostorom ironiziranja različitih „zauzetih pozicija“, više nego li će se njime autorska intencija izravno baviti. Sukob će na ideologemskoj razini često biti klasno motiviran, određen odnosom kolonizirane provincije i bezobrazno (i bezobzirno) bogatog, razuzdanog i „bolesnog“ centra. Dobar je primjer toga sekvenca iz eseja „Evropa danas“. Nakon upoznavanja s mističnim *drugim* („Zvao sam se Giordano Bruno, spalili su me na lomači; kad sam izdahnuo u njihovu smislu pristojno, kao ugledan veleposjednik i gavan Voltaire, tri put su me izbacili iz groba ...“, str. 29)²¹, dolazi i do određivanja između provincije i centra. Ono je diskursivno kolonijalno uokvireno, te nije samo kulturološki zadano kao odnos središta i kulturno manje vrijedne provincije, a kako se obično misli:

Ovaj staromodni, četrdesetosmaški fantom, koji mi tu govori o nevidljivim sablastima i o evropskim fantomima, zbunio me potpuno. Ja sam oduvijek bio sklon vjerovati da je Evropa prilična ludnica, ali da se njom igraju nevidljivi fantomi kao dječjom igračkom, to mi je izgledalo ipak pretjerano (...).

„Dragi moj, s takvim provincijalnim golubovima (kao vi) prilično je teško inteligentno razgovarati (...).“

„E vidite! Oni fantomi koji su na svakom evropskom ratnom grobu zaradili dvadeset i šest hiljada franaka, oni svojim matresama

²¹ Iz Krležinih *Sabranih djela, Eseji i članci*, knjiga 3, Zagreb i Sarajevo, 1979.

kupuju brazilske kolibriće u zlatnim krletkama i ogrlice za sedamstotinasedamdesetsedamhiljada franaka.“

To je ta „Evropa“ koja je uokvirila kolonijalni položaj Krležine Hrvatske. A postkolonijalna potencija revolucionarne mogućnosti da se postane *drugi* neslavno je završila. Ni ovdje nema izravnog zauzimanja strana izvan označavanja *nas* kao kulturološkog i ideologemskog međuprostora između dviju kolonijalnih opcija:

Naši profesori i političari, naši historici i novinari lažu po novinama i piskaraju kako smo mi imali narodno-revolucionarne pokrete i da je ova država plod naše narodne revolucije, i pošto je tih novinskih heroja palo u ratovima na buljoke, ta nam zabušanska piskarala prijetе kao da su i sama poginula na Kajmačkanu.

Ova država sazidana je na kostima junaka od Mačkova kamena do Kajmakčalana i mi ćemo i opet zagaziti u poplavu krvi prije nego što dopustimo propast naših narodnih svetinja.

Ta fraza potpuno je analogna onoj da su se Staleži i Redovi Trojedne Kraljevine borili s narodima Habzburške Monarhije rame o rame u nepokolebljivoj lojalnosti i stoljetnoj vjernosti u smislu stoljetnih tradicija; tu frazu slaboumno melju jedni te isti ljudi već deset godina po novinama i po školskim knjigama, koje se sada zovu udžbenici (...).

Kod nas nije bilo nikakvog revolucionarnog ni iredentističkog gibanja, kao što nije bilo ni stoljetne vjernosti, jer, u sveopćem indiferentizmu i usred potpune apolitičnosti jednog dobrog dijela „našeg malog čovjeka“, sve što nije „Vesela udovica“ ili „Čar valcera“ nije naročito zanimalo široke slojeve čitača Malog oglasnika ili Sherlocka Holmesa (...).²²

Krležin narator, onoliko koliko se iskazivač esejističkog teksta naratorom zvati može, množinsko obraćanje s „mi“, odnosno „nas“ pozicionira u kulturološko okružje ironično impostirane i intonirane zajednice koja (ne) pruža aktivni otpor prema drugom, onom koji vrši kolonijalnu, dakle fizičku, i moralnu, kulturološku, agresiju. Istovremeno, jezik koji drugog stavlja izvan prostora tih *nas* nije obilježen kao nešto što se može stereotipizirati antagonistički u smislu isključivanja iz zajednice *nas*, već kao preplitanje koje „nas“ pozicionira kao zajednicu inferiornu u odnosu na „dominantne njih“. Ti „oni“ su „nam“ nametnuti „odozgora“, odnosno iz prostora koji pripada nadređenom, globalnijem okruženju u okviru kojeg lokalna zajednica ironizira-

²² Citirano iz *Deset krvavih godina*, str. 17-18, izdanje: Miroslav Krleža: *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1990. Riječ je o tekstu „Prvi dani apokalipse: panika i politika puna rodoljubnih nada“.

nih živi opisana i opasana, ali pod teretom inferiornosti a koji je položaj, ironični iskaz kaže, sama odabrala kao vlastito nacionalno pozicioniranje. U takav okvir smjestila je navedena (Krežina, fiktivna?!) zajednica svoju priču. Naravno, ovakvo tumačenje prikrađuje čitateljima čitavu jednu dimenziju a to je pozicioniranje njegova iskaznog subjekta unutar uokvirenosti pravilima „klasne borbe“. Takvo se pozicioniranje ostvaruje ideologemom koji će u mnogo čemu korigirati ovakvo impostiranje ideologemski zasićenih „nas“ iz prethodnog citata, a što je naznačeno u eseju „Evropa danas“, ali samo u odnosu na klasnu nejednakost koja se razvija između kolonizatora i koloniziranih, ali ne i unutar istog nacionalnog korpusa. Projekcije prema „suvremenoj situaciji“ mogu se početi iščitavati na alegoričnoj razini teksta još od objavljivanja prve knjige romana *Banket u Blitvi*.

Ivo Andrić, s druge strane, prividno ne sudjeluje u pozicioniranju koje određuje odnos koloniziranog i kolonizatora danas. On stoji pred „krvavim zidom“ mržnje koji je izgrađen u odnosu presjecišta na prostoru Bosne i Hercegovine, izgrađenog usustavljivanjem turskog kolonijalnog ustrojstva (Carstva), a onda i austrijske kolonijalne uprave, odnosno okupacije. Istovremeno pokušavajući na razini tekstualne intencije graditi presjecišta različitog, Andrićev pripovjedač prisiljen je intencijski podražavati suživot priča i graditi kompleksne međuprostore nepremostivih sukoba i nemogućih suodnosa, ali u prostoru koji je isprepleten. Jer ovdje kolonizator nije negdje drugdje, on je tu, njega se može lokalno identificirati kao jednu od konstanti lokalne uključenosti, kao jednog od glavnih agensa i pokretača radnje, bilo kad se putevi grade ili ruše.²³ To nije „Evropa“ koja kolonizira administracijom i željeznicom, to je „Azija“ koja je kolonizirala ucjepljivanjem u sredinu, vjeru, kulturu i svakodnevnicu. U takvoj konstelaciji snaga suživot se gradi lokalno, a ne u odnosu na ono što je isključeno i daleko. Uz navedeni primjer iz *Travničke hronike*, to se dobro vidi u VI. poglavlju romana *Na Drini ćuprija* gdje, unatoč tome što je počela jedna borba u kojoj se već čuo „Karadorđev top“ s brda preko granice, odnos života, igra noći i dana „u kasabi“ ipak izgleda ovako:

²³ Ovo je aluzija na raspravu dvaju Francuza, likova iz *Travničke hronike*, konzula i „mladog konzula“ o putevima u Bosni. Na jednom mjestu mladi Defonse (des Fossés) citira fratra iz Doca koji kaže kako im odgovara da se putovi razgrađuju, ruše, da ih nema. Što je manje putova, to je manje veze s *njima*, s onim drugim s kojim se živi unutar istog svijeta. Istovremeno: „U ovim sredinama sve je povezano, čvrsto uklopljeno jedno u drugo, sve se podržava međusobno i nadzire. Svaki pojedinac pazi na celinu i celina na svakog pojedinca. Kuća posmatra kuću, ulica nadzire ulicu, jer svaki odgovara za svakoga i svi za sve, i svaki je potpuno vezan sa sudbinom ne samo svojih srodnika i ukućana nego svojih komšija, istovernika i sugrađana“ (*Travnička hronika*, str. 153; izd. *Sabrana dela Ive Andrića*, Sarajevo, 1981).

Noći su tada bile pune opreznog i strasnog šaputanja, kroz njih su išli nevidljivi talasi najsmelijih želja i snova, najneverovatnijih misli i planova, i ukrštali se, nadbijali i lomili u modroj tami nad kasabom. A sutra, kad svane dan, odlazili su i Turci i Srbi na svoje poslove, sretali se ugašenih i bezizraznih lica, pozdravljali i razgovarali sa onih stotinjak uobičajenih reči čaršijske učtivosti, koje oduvek kruže po kasabi i pretaču se od jednog drugome kao lažan novac, koji ipak omogućuje i olakšava saobraćaj.²⁴

No njegova iskazna intencija, nakon što pronalazi u prostoru razdvajanja univerzalne vrijednosti, odbacuje ipak položaj hijerarhijski zadanog i „stanja stvari“ koje uvažava različitost i zatečenu situaciju u prostoru, te se pozicionira u prostoru „njegoševski“ izabranog ideologema vječnog sukoba. Tako impostirani ideologemski sloj izdiže se iz mitskog svijeta susretišta („Kuća posmatra kuću, ulica nadzire ulicu...“, v. bilješku 23) i počinje od razdvajanja. Evo najprije jedan primjer iz „čiste fikcije“, odnosno iz „romana izgrađenog na predajama“:

Ali, ako je i moglo biti sporno da li se jeka srpskog ustaničkog topa čula do u kasabu, jer čovek često misli da čuje ono čega se boji ili čemu se nada, nije moglo biti sumnje o vatrama koje su ustanici noću ložili na Panosu, strmoj i goloj kosi između Veletova i Gostilja, na kojoj se osamljeni veliki borovi mogu iz kasabe golim okom prebrojati. Njih su dobro videli i pažljivo posmatrali i Turci i Srbi, iako su se i jedni i drugi pravili da ih ne primećuju (...). (Naše /podvukao au./ su se žene krstile u tami i plakale od nerazumljivog ganuća, a u suzama su im se lomile ove ustaničke vatre kao ovi avetinjski plamenovi koji su nekad padali na Radislavljev grob i koje su njihove šukunbabe, pre gotovo tri veka, isto ovako kroz suze nazirale, sa ovog istog Mejdana) (Isto, str. 91).

Andrić se u fikcijskim tekstovima vrijednosno pozicionira vrlo rijetko. U tako nazivanim „gnomskim iskazima“²⁵ (prije smo spomenuli vrijednosno impostirane iskaze sveznajućeg pripovjedača koji nadilaze lokalnu identifikaciju) u kojima njegova autorska intencija izravno preuzima primat pripovjedaču i na temelju „primjera iz teksta“ uopćava neka iskustvena saznanja o društvu, ljudima i vremenima, jaki fokalizator tekstualnog na razini izravnog obraćanja autorske intencije fingira ulogu objektivnog pripovjedača i tumača ispričanog. On se međutim ne određuje intencijski i izravno prema ideologe-

²⁴ Citirano prema izdanju *Sabrana djela Ive Andrića*, Knjiga prva, Zagreb, 1963.

²⁵ Više autora govori o ovom aspektu impostiranja Andrićeva pripovjedača: Krešimir Nemec, Krunoslav Pranjić, Dragan Stojanović. Riječ je većinom o tekstovima nastalim u zadnjih desetak godina; v. bibliografiju.

mima koje označava na razini odnosa fikcijskog i faktografskog. Taj dio pozicioniranja u pričanju nacionalne povijesti daje se u obliku „prenošenja sadržaja“, odnosno povijesti prostora, a u prostor i vrijeme fikcionalnog smješteni su iskazi koji se vrijednosno odnose prema „općim istinama“, onako kako ih konstruiraju ideologemi izravno vezani uz intenciju autorske instance. Nagovor tako impostiranog teksta ne proizvodi kolektivnu svijest već upućuje na onaj sloj književnosti u kojem se „iz svijeta osjećajnosti i pojedinačnosti“ kroči u „svijet općeg, umjetnički univerzalnog“. U nekim tekstovima međutim koji se svojim tematsko-vremenskim slojem odnose bilo na turska vremena (*Na Drini ćuprija*, „Za logorovanja“ ili kasniji tekst „Priča o veziromvom slonu“), vremena austrijske okupacije („Rzavski bregovi“) ili u pričama u kojima se progovara o vremenu takozvane Nezavisne Države Hrvatske, na primjer u manje poznatoj priči „Bife Titanik“ (iz 1950), dolazi do vrijednosnog određivanja s obzirom na fokaliziranje „narativa nacije“ gdje se neki *Mi* iz pozicije tekstualne intencije odnose prema ostalima, *drugima* u tekstu. To se zbiva bilo na razini odnosa nacije i reprezentacije kao što je to predloženo odnosom Menta Pape i Sjepana Kovića u uokvirenom prostoru koji je ostalo od bifea Titanik, ili na razini naracije nacionalne (etničko-vjerske) opstojnosti kao u „velikim povijesnim romanima“. No pitanje koje ostaje otvoreno vezano je uz sloj fikcionalne konvencije u trenutku pozicioniranja narativnog glasa.

Kada kaže *naša zemlja*, *naš narod* ili *naše žene*, misli li Andrićev pripovjedač na kut gledanja teksta ili je ideologemski sloj opisa prostora ušao u tekstualno kao reprezentant određenog svjetonazora, religije, pojedinačnog mita koji dobiva prvenstvo, povlašteno mjesto „znanja“ i autoriteta u tekstu? Na razini većih tekstualnih cjelina polietničnost prostora je na trenutak stvorila multikulturalni okvir²⁶, onako kako ga definira Bhabhino pozicioniranje *između*, ali vrijednosni sud razlikovnog glasa drugosti ipak zna isplivati iz dubinskih slojeva priče koja pripovijeda prostor. Tako se pripovjedač (ipak) pozicionirao kao reprezent jedne od skupina koje taj prostor nastanjuju. Za razliku od reprezentativnog narativa (polu)kolonijalne hrvatske situacije u kojoj su *Mi* u odnosu na *Njih* jasno definirani od Šenoe do Krleže (vidjet ćemo da se u postmoderni taj problem pojavljuje upravo na razini destrukcije reprezentacije),²⁷ Andrićevo pozicioniranje nastoji biti postkolonijalno, od-

²⁶ Pharek (2000) navodi razliku između polietničkog i multikulturalnog prostora kao važnu vrijednosno determiniranu razliku gdje prva označava suživot, a druga međusobno prepoitanje i uvažavanje.

²⁷ O tom pišemo u analizi Ferićeva post-kriminalističkog romana *Smrt djevojčice sa žigicama*. (V. tekst u *Novoj Croatici*; 2008). Bilo bi zanimljivo vidjeti kako se u takvom okruženju ponašaju Marinkovićev ili Šegedinom pripovjedač, posebno u *Crnom smješku*. O Novaku više u istom tekstu iz *Nove Croatice*.

nosno pokušava dati glas fingiranoj poziciji post-stanja iz kojeg se može „objektivno“ pričati a tekstovi mogu, da se ipak na trenutak upustim u dnevno-politički jezik „poetike svakodnevnice“ o čijem sam izbjegavanju nekoliko puta govorio a vezano uz „korištenje tekstova“ u okviru kulturalne analize, poslužiti „zapadnim političarima“ da „bolje shvate Bosnu“, kao da je riječ o stručnim knjigama a ne fikcijama.²⁸

Upravo zbog mogućeg fingiranja ovakve pozicije upotreba mita, oslanjanje na predaje, reprezentacija nacionalnog i „globaliziranje“ u obliku težnje prema univerzalnom iskazu ovdje na prvi pogled izgledaju i stvaraju privid kao da su dominantni elementi iskazivanja. Stoga se vrlo jakim iskazima u ovoj prozi čine ona mjesta gdje se progovara iz pozicije *nas* i *njih*, neovisno o tome radi li se doista o fingiranom mjestu reprezentativa ili je riječ o vrijednosnom pozicioniranju autorske intencije koja povremeno zauzima i pokazuje svoj stav u odnosu na ispričano, dajući mogućnost interpretatoru da se i sam intencijski odredi. Ali za razliku od dijakronijskog niza od Šenoe do Krleže gdje je pozicija jasno određena kao izvanjska, ispreplitanje kulturoloških paradigmi koje imamo ovdje na prvo čitanje izgleda kao multikulturalni tekst u kojem pripovjedač nivelira i vlada odnosima između različitih zajednica čije priče re-prezentira. Je li tome doista tako, vidjet će se na temelju analize Andrićeve konstrukcije „Njogoša“ kao amblema.

Drugi primjer koji ovdje navodimo je iz priče²⁹ koja se zove „Priča o vezirovom slonu“, a riječ je o zrelijoj priči autorovoj. Ona je prvi put objavljena 1947. godine:

U tesnoj travničkoj čaršiji fil je izgledao veći nego što je u stvari bio, a izgledao je i strašniji i glomazniji, jer su svi, gledajući ga, pomišljali više na vezira nego na životinju samu. I mnogi koji su ga samo nazreli u povorci između mladog zelenog granja kojim je bio opkoljen, nadlagivali su se dugo po kafanicama i prelima, pričajući čuda o strašnom izgledu i neobičnim svojstvima „vezirovog živinčeta“. Tome se ne treba čuditi, jer ovdje kao i svuda na svetu, oči lako vide ono čega je duša prepuna. A opet, naš

²⁸ Danas je već „urbani mit“ to da se ondašnji američki predsjednik Bill Clinton tijekom sukoba u Bosni informirao o „stanju stvari“ iz Anrićevih romana.

²⁹ Motiviran predgovorom Kruna Pranjica „pričama“ sabranim u knjizi *Priča iz Japana i druge odabrane* (Zagreb, Konzor 2003), namjerno umjesto pripovijetka ili novela koristimo termin priča, a na temelju Pranjiceve sugestije vezane uz uvid u Andrićev govor prigodom dobivanja Nobelove nagrade, „O priči i pričanju“. Zato u trenucima kad se vrši komparativna analiza govorimo o pričama/novelama (pripovjetkama). Više o teorijskoj nomenklaturi Krležinih kraćih proznih tekstova v. u našoj knjizi *Gorak okus prešućenog*, Zagreb, 2005, poglavlje „O nekim problemima peridizacije Krležine proze“.

čovjek je takav da bolje neguje i više voli svoju priču o stvarnosti nego stvarnost o kojoj priča.³⁰

Za razliku od prvog pozicioniranja u tekstu gdje su „naše žene“ bile vrijednosno obilježene unutar dinamične narativne sekvence koju je kontrolirala unutarnja logika tekstualnog pozicioniranja (onog „između“, rekao bi Bhabha),³¹ ovdje se „naš čovjek“ pojavljuje upravo u tipu iskaza koji je kritika označila „gnomskim“, odnosno u trenutku kad se intencija pripovjedača pozicionira najbliže intenciji autorstva i gdje se čini da autor ima potpuni autoritet, da je potpuno ovladao ispričanim svijetom. Ovakvi su slučajevi pozicioniranja u Andrićevoj povijesnoj prozi vrlo česti, ali izravno prema priči i pričanju referiraju najviše u ovdje citiranoj priči i u romanu *Prokleta avlija* (1954), te se čini kao da autor piše manifest svoje poetike koji je „podmetnuo“ u fikcijski tekst. Prema „našem čovjeku“ iz ove sekvence ovdje se referira u odnosu na sam početak teksta kao traktata o bosanskoj (izmišljenoj) priči, odnosno pričama, i njihovoj istinitosti (Andrić kaže: „stvarnosti“) u odnosu na *istinu* (turska poslovice veli da su „istinitije od svake istine“, isto, str. 43). Tako taj naš čovjek ovdje predstavlja fluktuirajući slabi subjekt koji priča i pričan je, tako da na prvi pogled izgleda kao da nije ideologemski obilježen već je autorska instanca samo filter, fokalizator kroz koji se pričaju priče *drugih*. Njegova kolonijalna identifikacija inzistira na lokalnom, nasuprot globalnom prema kojem se veže ili suprotstavlja jedan dio tih izmiješanih (vjerskih, nacionalnih) identiteta. Pogledi u druge uvijek su pogledi u mutnu i nepoznatu daljinu koja je samim time opasna jer je prostor Lotmanove „šume“ nepoznatog svijeta tuđine i nedohvatljivog. Upravo u tako ostvarenoj „slici“ o vlastitom narodu (autopredodžbi), ali i o drugom koji je taj narod uokvirio (dakle heteropredodžbi)³² vlastitom pričom (jer stara poslovice da su priče o stvarnosti stvarnije od stvarnosti ipak je – turska) naziru se napukline u uokvirenju „objektivne pripovjedačke instance“ koja stoji izvan tekstualne intencije i izvana promatra premreženost politetničke zajednice s povremenim intencijskim ekskurzima prema multikulturalnom preplitanju, pri čem mislim na način definiranja razlike koji sam citirao iz Parekha (2000).

³⁰ Prema: Ivo Andrić, *Sabrana djela: Nemirna godina*, Sarajevo i Beograd, 1988. godine, str. 54.

³¹ Dobro objašnjenje ovakve pozicije diseminacije nacionalnog pozicioniranja u prostor „između“ mogućih čvrstih zauzimanja pozicija pronalazimo u poglavlju iz Bhabhine knjige *Location of Culture* koje je prevedeno u knjizi Vladimira Bitija *Poetika i etika pripovijedanja*.

³² Termini su prilagođeni iz uvodne rasprave Davora Dukića u zbirci tekstova o imagologiji pod naslovom *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju* (v. Dukić, 2009). Ovdje v. str. 8 i 9.

Zato mi se čini da upravo u „priči o priči“ Andrićeva pripovjedačka intencija može ostvariti jedinstvo ispreplitanja različitog, ali istovremeno zadbiva moć, odnosno ukazuje se mogućnost intencijske manipulacije ispričanim. Ali takva povlaštena pozicija uokviravanja različitog u ispričanim odnosu mitologemskog suživota koloniziranog i kolonizatora raspada se u trenutku kad se počinju poklapati vrijeme pripovijedanja i ispričano vrijeme, odnosno u trenutku kad intencija tekstualnog preuzima primat i unutar okvira kojim je zadana identificira se lokalno sa stalnom mišlju o drugom (ali sada ideologemski vrlo zasićenom na razini lokalne identifikacije). Primjer je već s iduće stranice u istoj priči, kad riječ autorskoj instanci preuzima (oduzima) dolački paroh (sic!) fra Mato Mikić:

„Bilo je, kao što znaš, i naših – pisao je fra Mato – koji su, gledajući kako vezir uništava Turke i njihove 'prednje ljude', govorili da iz toga može izići neko dobro za raju. Jer naše budale misle da tuđe zlo mora svakako biti njihovo dobro. Možeš im slobodno kazati, da znaju bar sada kad već ranije nisu mogli znati, da od toga nema ništa“. (Isto, str. 55)

Zanimljiv je način na koji se onda vrši izbor iz tekstualnih mogućnosti, odnosno kako pripovjedačeva intencija ulazi u žarište fra Mata sa čvrstom namjerom da se kroz govor *drugog* pruži univerzalna istina, dakle izvan gnomskog iskaza, izvan pružene prilike da se otkrije autorska instanca i svojim autoritetom iskaže misao „veću od teksta“ i diskursivno se podvoji ukazujući na relativnost situacije u kojoj su pričani povijest i vrijeme, priča i diskurs. To se čini tako da se još uvijek prepoznaje manipulacija autorstva, i da se gotovo, premda samo neizravno, ukazuje na vremenski raskorak vremena pripovijedanja i ispričanog vremena. Iz upravnog se govora prelazi u neupravni, vrijeme se ponovo sažima, i tajna identifikacije unutar uokvirenja vremenske (ne i prostorne) dislociranosti prikriva se tajnim jezikom (u kojem se miješaju latinske riječi s *našima*):

„Et sic Bosna ut antea neuregiens sine lege vagatur et vagabatur forte do sudgnega danku“ (odnosno: I tako Bosna kao i dosada neuređena, bez zakona, luta i lutaće možda do sudnjega dana).

Riječ je o iskazu koji svojom fatalističkom intonacijom iz pozicija autoreferencijalnosti (autopredodžbe) funkcionira na isti način kao mnoge Krležine tekstualne manipulacije iz *Banketa u Blitvi* i pogotovo *Zastava*. Podsjetimo se, tamo Krležina pripovjedačka intencija govoreći o prošlom vremenu iz pozicije „unutarnjeg disidenta“ (koju je odredio Stanko Lasić u *Kronologiji*) zapravo progovara o iskaznom pozicioniranju naspram suvremenoj situaciji vremena u okviru kojega se usložnjavaju ideologemi tekstualnog. Tekstove reference ovdje su dvostruko intencijski intonirane i manipulacija je usmjere-

na prema dvije različite instance: prema ispriповijedanom vremenu kao povijesnoj zadanoj i novohistoricistički dislociranom *drugom* koji je zapravo tekstom prezentiran kao autorska intencija koja asocira na ono što je tekstom uokvireno u vrijeme pričanja teksta, i to više nego li na razini ideologemskog odnosa prema ispriповijedanom vremenu. Kod Andrića su takvi ekskurzi u eksplicitno područje ideologema, što se odnose prema izvantekstualnoj uokvirenosti (Culler bi rekao *extratextual frame*), puno rjeđi i u prvom čitanju teksta daleko slabije vidljivi nego kod Krleže. Dok Krležin pripovjedač još od *Hrvatskog boga Marsa* zaključuje kako „nikad tome (nasilju, ubijanju, klanju, op. au.) neće biti kraja“, Andrićev narator u gnomskom iskazu pokušava progovoriti o općim situacijama za koje se čitalačkoj intenciji sugerira čitanje i tumačenje iz pozicije mitologemske zasićenosti uz privid objektivnosti kroz kojeg se tek povremeno nazire ideologemsko pozicioniranje i određivanje prema naciji, nacionalnom pitanju i sugerira se, neizravno, vrijednosno jaki iskaz svrstavanja. Ovaj je, u tekstovima u kojima – kako bi rekao Roman Jakobson – prevladava poetska funkcija jezika, vješto prikriven. U takvim gnomskim iskazima koji, s jedne strane, doista progovaraju o „općim istinama“, ali s druge ipak ulaze u sloj proizvodnje ideologemskog pozicioniranja pripovjedačke intencije, istovremeno se je i lakše i teže sakriti. Pri tom valja primijetiti kako je prijelaz iz svijeta priče, legende i mitologemskog sloja „povišene impostiranosti“ u privid objektivnosti, ideologemski intertekstualno položen u smislu i na način kojeg definiraju Fredric Jameson i Julia Kristeva.³³ To zapravo znači da se odvija prijelaz iz diskursivnog polja u diskursivno polje (što znači da se radi o metaforičnoj komunikaciji), ali istovremeno predstavlja i pojačavanje ukazivanja na ono što stoji iza površinskog sloja reprezentacije zbilje (legende). Kod Krleže pak, taj je prijelaz jasniji i uvijek se i u fikcijskom sloju suodnošenja prema drugim strukturama može dekodirati i intertekstualnost na ideologemskom planu.

Zanimljivo je međutim to da dok se Krleža u prozi svrstava izravano i jasno, u esejima njegova svijest o kolonijalom stanju stvari, a kasnije i postkolonijalno zauzimanje „položaja“ u odnosu na srednju Europu, proizvodi iskaz koji je vrlo uslojen i često stoji dijaloški složen, strukturalno izgledajući

³³ Misli se na definiranje ovakvog pozicioniranja u knjizi Fridrica Jamesona *The Political Unconscious*. Na jednom mjestu Jameson definira ideologem kao „povijesno determiniranu koncepcijsku ili semičku kompleksnost koja se može projicirati različito u obliku 'sustava vrijednosti' ili 'filozofskog koncepta' ili u obliku protonarativa, privatne ili kolektivne narativne fantazije“ (1981:115). Za Jamesona ideologemi su „sirov materijal“ kulturalnih produkata koji doprinosi razumijevanju tih projekata kao „kompleksnih rezultata transformacije“. Kasnije, Julia Kristeva ideologeme dovodi u vezu s intertekstualnošću: oni konkretnim strukturama (romanima, na primjer) omogućavaju interakciju s drugim strukturama (diskursima) u intertekstualnom prostoru preplitanja.

dijaloški gotovo u Bahtinovom smislu opisa dijalogističkog suprotstavljanja „ravnopravnih“ opcija. Tako na primjer kad kritizira lokalnu identifikaciju Starčeviću, on ga istovremeno mitologizira i uzdiže gotovo na razinu amblema kojeg onda, fingirano ili ne, podražava kao „jedinu svijetlu točku“, tako reći neko neodređeno svjetlo prema kojem se, eventualno može(mo) orijentirati u priči koju izmišljamo o vlastitoj nacionalnoj veličini i mjestu u prostoru globalne identifikacije. Pokušavajući izgraditi ono što njemačka imagologija u Dukićevoj interpretaciji pozicionira kao autopredodžbu (2009), Krležina se pripovjedna (esejistička) intencija pozicionira kao *druga* u odnosu na povijesnu ličnost koju je dislocirao u fikcijski sloj tekstualnog. Tako se iz „slike o nama“ prelazi na sklisko područje rekonstrukcije „slike o njima“, odnosno dolazi do svjesne fikcionalizacije vlastite povijesne priče kojoj je svrha proizvođenje slike o sebi kao slike o drugom. Pokušava se dakle pripovjedno pozicionirati prema vlastitom drugom iz pozicije heteropredodžbe. Mi više nismo dislocirani mi, već su to sada neki oni prema kojima se može ideologemski intertekstualno odnositi, nastupajući iz drugačijeg diskursivnog polazišta.

To je moguće samo uz kružnu strukturu „vječitog poniranja“ u dijalogu sa samim sobom, a što je naročito naglašeno u tehnici i impostacijskim slojevima *Zastava*, teksta koji cijelo vrijeme balansira pozicioniranje pripovjedača, manipulirajući pri tom odnosom romanesknog i esejističkog impostiranja i pretvarajući životnu situaciju (povijesno obilježenu mizanscenu) u fikciju. Ili se zbiva obrnuto pa dolazi do fikcionalizacije koncepta o kojima se polazišno progovara kao o čvrstim mjestima faktografske identifikacije. To se događa, kako sam napisao u motu ovog rada, intencijom usijecanja fakcijskog u okvir „udobnijeg okoliša“ za pokazivanje mehanizama koji bi u izravnom ne-fikcijskom govoru Krležinu mogao proizvesti izravnu disident-sku poziciju, a time i određene posljedice (v. Eco). Umjesto toga, autor je izabrao poziciju „unutarnjeg disidenta“ a komocija, udobnost fikcionalizacije činjeničnog pružila je sigurno utočište piscu čija intencija je mogla prouzrokovati destabilizaciju sustava. Tako se u Krležinoj prozi događa esejizacija romanesknog s relativno jasno određenim (dijaloški) zauzetim pozicijama i fikcionalizacija esejističkog u kojoj su stvari manje izravne, a slojevi prijelaza zamućeni odnosom prema povijesno dislociranom drugom kao (fiktivnoj) heteropredodžbi.

Andrić će pak u esejističkom tekstu biti daleko eksplicitniji glede impostacije nego što je to u prozi, a ideologemski sloj potpuno će se oteti mitologemski impostiranom kodiranju tekstualnih poruka, bez obzira na činjenicu da i on želi djelovati mitologemski i „općenito“. Kao i Krleža od Supila ili Križanića, Andrić također želi napraviti od Njegoša lik (premda u eseju koji pretendira na „objektivno zauzimanje stava“ a ne na fikcionalizaciju zbilje,

kakav slučaj bilježimo kod Krleže). Krleža je to učinio drugačije, impostirajući se do davanja mistificirane neodređene snage Starčeviću u svojim razbacanim odlomcima kroz nekoliko eseja o Supilu, Križaniću, Kranjčeviću i Hegeduševićevim *Podravskim motivima*, a ne u programatskom eseju o Starčevićevom položaju u prostoru i vremenu. Takva je impostacija sve više raspršivala ali i konsolidirala fiktivnog Starog, sve više i više kroz nova iščitavanja većeg broja različitih tekstova koji su, prvenstveno, bili o nečem *drugom*. Pri tom kod Andrića snažna izravna ideologemska razina impostiranja one-mogućava dijaloški pozicioniranog *drugog* kao sudionika u ovom tekstu. Sloj odnosa prema totalitetu kulturne proizvodnje prema kojem se umrežavanje ideologema treba odnositi kao prema svom diskursivnom uključenju u šire procese dekodiranja zajednice ovdje se ne ostvaruje kompleksno kao kod Krleže i nije usložnjena fikcijskim su-odnošenjem prema likovima koji izmiču uokviravanju unutar jednog teksta, jedne paradigme. Andrićev Njegoš odražava doduše svoj lik kroz naznake *drugog* pogleda, odnosno gledanja iz uvijek drugačije perspektive, prije svega tijekom svoga boravka u Italiji, ali je kronika o kojoj Andrić piše (Nenadovićeva) ipak tekst koji prije svega pred očima čitatelja iz ideološki čvrsto zadane pozicije proizvodi mitsko iskustvo i iz autorskog teksta ga „vraća“ natrag u lokalnu zajednicu, više nagovarajući nego pregovarajući s čitateljskom intencijom. Intencija njegova tako predstavlja čvrstu upisanost u tradiciju, njezino obogaćivanje i učvršćivanje, a ne služi se propitivanjem mogućih svjetova kao svojom središnjom snagom, kako je to bio slučaj kod Krležinih autorskih taktika u gore navedenim tekstovima.

Primjer iz Andrićeva niza tekstova o Njegošu koji navodim ovdje vrlo je indikativan. Za razliku od Krležinih, Andrićevi *mi* puno su bliže ideji imaginarne zajednice kao nacije (u Andersenovom smislu opisa i kvalifikacije nacije i nacionalnog). Ton je ovih zapisa povišen, a tekst zasićen slikama autopredodžbi o veličini nacije, deseterca kao oruđa (oružja) i zvuku poziva na zbijanje redova kojem se valja odazvati u procesu homogenizacije. Kad se takav način oslikavanja Njegoševe „ostavštine“ u esejističkim tekstovima Andrićevim usporedi s fikcijskim tekstovima i impostiranjem problema odnosa prema drugom u tim „aktualizacijama mita“, dobiva se rezultat u obliku izravnog nagovora koji je potpuno suprotan ustaljenom stereotipu o Andriću kao objektivnom pripovjedaču i kroničaru polietničke sredine iz njegovih povijesnih proza:

Za sve nas koji smo se rodili na tlu nekadašnje osmanlijske ekspanzije ili vladavine, Njegoš je najviši i nama najbliži pesnički izraz svega što pokreće čoveka u njegovoj borbi za slobodu, hleb i prosvetćenost, u njegovoj težnji da se oslobodi prokletstva i rđe nedostojna života i robovanja. Ima u nama drhtaj jednog tona koji tačno odgovara specifičnom ritmu Njegoševa deseterca, koji se prema

njemu odnosi kao kalup prema odlivku i koji se na njegov zvuk uvek odazove, veran i nepogrešan kao lozinka. Možemo trenutno otići u svojim mislima i osećajnim zaletima daleko napred, mi ćemo se uvek vratiti Njegošu; možemo, „zabavljeni o sebi“ zaostati za njim, mi ćemo ga u presudnim trenucima uvek stići. On je uvek prisutan i može samo izgledati odsutan. (str. 59)³⁴

Iz ovog je razvidno da se Andrićev pripovjedač drugačije pozicionira u fikciji a drugačije u faktografski (povijesno i iz jake pozicije idologemski) impostiranim tekstovima u kojima fikcijskim elementima naglašava i posreduje ideologemski sloj pripovjedne intencije s pragmatičnim nagovornim slojem, služeći se mitologemskim amblemima okamenjenih predodžbi kao materijalom za uvjerljiv nagovor, odnosno upisujući ih u proces umrežavanja ideologemskih žarišta teksta. U tom nizu tekstova prikupljenih u knjizi *Umetnik i njegovo delo*,³⁵ Andrićev se imaginarni autor postavlja izravno, čvrsto se pozicionirajući kao nastavljajući jedne mitologemske tradicije koju mu je zadatak posredovati tako da je potpuno jasno tko su to njegovi *mi* u ovim tekstovima i kako se njegova naracija „jugoslovenske nacije“ plete oko narativa Kosova i kosovskog mita. Tako se može reći da dok je u fikcijskim tekstovima njegova pripovjedna intencija fingirala mitologemski sloj kao izvorište pripovjednih sukoba, pri tom se koristeći ideologemski zasićenim naslagama kao dubinskim strukturama teksta, ovdje više nema ironične dvosmislenosti u odnosu na zauzimanje vrijednosno obilježenog pozicioniranja iskaznog subjekta:

(...) Namučene žene koje su se odmarale pored bremena drva na kamenoj ivici puta govorile su mu o Kosovu kao o svojoj osobenoj sudbini i ličnoj tragediji. „Naša je prava na Kosovu zakopana“, govorili su ljudi rezigrirano i ne pomišljajući da je traže drugim putem do onoga koji im kosovski zavet nalaže. Celokupna sudbina ovih ljudi bila je tim zavetom omeđena i upravljana. Kao u najdrevnijim legendama, koje su uvek i najveća ljudska stvarnost ...
(...)

(...) Tu je dakle početak i Njegoševe drame. Bez ovoga bi tragika Njegoševa života bila teško razumljiva. Njegoš je prototip kosovskog borca (...).³⁶

³⁴ Iz izdanja *Sabrana dela*, Udruženi izdavači, Sarajevo, Beograd Zagreb, Ljubljana, Skopje i Titograd, 1981. Knjiga trinaesta: *Umetnik i njegovo delo. Eseji II*.

³⁵ Ovdje je konkretno riječ o trinaestoj knjizi sabranih djela šest jugoslavenskih izdavača, objavljenoj 1981. godine.

³⁶ Dijelovi iz eseja „Njegoš kao tragični junak kosovske misli“, I. Andrić: *Sabrana dela*, Knjiga trinaesta (dopunjeno izdanje), Sarajevo 1981.

Ponovo se pojavljuje ista taktika koju pronalazimo (a ovdje smo je već iznijeli) u dvadeset godina kasnije napisanoj priči o vezirovom slonu, ali ovoga puta bez ukazivanja na tursku poslovicu koja joj je ishodište. Legende su, dakle, najveća ljudska stvarnost, baš kao što su priče o događajima istinitije nego sami događaji. Lokalna identifikacija zasnovana je na legendi, baš kao što je u hrvatskom slučaju kojeg impostira Krležina identifikacija u esejima o Starčeviću bila zasnovana na fikcionalizaciji fakata. Ali i jedno i drugo je učinjeno i upisano u svjesnoj umjetničkoj manipulaciji. Ovdje se radi o dvije tradicije: srednjoeuropskoj i orijentalnoj, dakle, najprije o onoj koja (autorski manipulativno) pretvara povijest u priču, a onda i onoj kojoj je priča zapravo prava povijest. U prvom slučaju bijeg od kolonijalnog jarma moguć je uspostavljanjem (intelektualne) vertikale kao fikcijskog oslonca, a u drugom je priča jača od stvarnosti pa ju je ova i uobličila kao konkretni nagovor ispričanog, onog koje je jasno, jednostavno i izravno. I nema, na kraju krajeva, priče koja može biti tako okrutna kao stvarnost. Zato se utjeha ovdje pronalazi u življenju fikcije, a ne u fikcionalizaciji (zamišljaja) stvarnosti. Upravo je stoga hrvatska (Krležina) priča bidermajerski kičena i neprestano se vrti u ničeanom krugu „vječitog kruženja i propadanja“, a srpska (Andrićeva) je sirova i surova, izravna i zaokružena u sebi samoj. Poetički profinjen iskaz tako proizvodi još veći kontrast i doprinosi dinamici tekstualnog. I zato je riječ u dva tipa uklapanja i uklopivosti u globalno okruženje te o dva različita stereotipa heteropredodžbi, odnosno o jednim i drugima *nama* koje su Andrić i Krleža upisivali u svoje tekstove. Ovo može poslužiti kao dobro polazište odnosa politike i poetike u nagovoru dvojice pisaca, njihovim ideologemskim polazištima, ali i u korištenju mitologema kao „materijala“ na impostaciji tekstualnih taktika. Tu počinje rasprava o odnosu politike i poetike, odnosno lokalnog i globalnog nagovora u pripovjednim taktikama dvojice pisaca.

Literatura

- Anderson, Benedict (1991): *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Revised Edition. London i New York: Verso.
- Baudrillard, Jean (2005): *The Intelligence of Evil or the Lucidity Pact*. Oxford i New York: Berg (francusko izdanje 2004), prev. Chris Turner.
- Baudrillard, Jean (2001): *Simulacija i zbilja*. Zagreb: Jesenski i Turk. Predgovor: Rade Kalanj.
- Baudrillard, Jean (1983) *Simulations*. New York: Semiotext(e).
- Barthes, Ronald (1993) : *A Ronald Barthes Reader*. Ur. i pred.: Susan Sontag. London, Melbourne i Sydney: Vintage.

- Biti, Marina i Danijela Marot Kiš (2008): *Poetika uma. Osvajanje, propitivanje i spašavanje značenja*. Zagreb i Rijeka: Hrvatska sveučilišna naklada i Izdavački centar Rijeka.
- Biti, Vladimir (2002) *Poetika i etika pripovijedanja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Bhabha, Homi (1993): *The Location of Culture*. London: Routledge.
- Bogarth, Ralph (1991): *The Writer as Naysayer. Miroslav Krleža and the Aesthetic of Interwar Central Europe*. Columbus, Ohio: Slavica Publishers, Inc.
- Bourdieu, Pierre Felix (1987): *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Culler, Jonathan (1991): *O dekonstrukciji*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Derrida, Jacques (1991/2004/): *Dissemination*. London i New York: Continuum. Prijevod na eng. i pred.: Barbara Johnson.
- Dukić, Davor i dr. (2009): *Kako nas vide strane zemlje. Uvod u imagologiju*. Ur.: Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Pleić Poje i Ivana Brković. Zagreb: Srednja Europa.
- Eagleton, Terry (2002): *Ideja kulture*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Eagleton, Terry (2005): *Teorija i nakon nje*. Zagreb: Algoritam. (*After Theory*, prev. Darko Polšek).
- Eco, Umberto (2005): *Šest šetnji pripovjednim šumama*. Zagreb: Algoritam. (Prev.: Tomislav Brlek).
- Falck, Colin (1994): *Myth, Truth and Literature. Towards a True Post-modrenism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jameson, Fredric (1981): *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*. Ithaca: Cornell University Press. (Fredrik Džejmson, *Političko nesvesno*. Beograd: 1984. Prev. Dušan Puhalo).
- Frank, Manfred (1994): „Postoje li u sporazumijevanju racionalno neodlučivi konflikti“. U: Manfred Frank, *Kazivo i nekazivo*. Ur.: Vladimir Biti. Zagreb: Naklada MD.
- Foucault, Michel (1994): *Znanje i moć*. Zagreb: Nakladni zavod Globus. Prev. Rade Kalanj.
- Greenblatt, Stephen (1991): *Shakesperian Negotiations. The Circulation of Social Energy in Renaissance England*. Los Angeles: California University Press.
- Kodrić, Radoman (2007): *Politika književnosti*. Beograd: Filip Višnjić.

- Lacan, Jacques (1983): „Frojdovska stvar“. U: Žan Lakan: *Spisi*. Beograd, Prosveta.
- Lasić, Stanko (1982): *Krleža. Kronologija života i rada*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Nemec, Krešimir (1995): „Ivo Andrić u procesu razdruživanja“. U: Krešimir Nemec: *Tragom tradicije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Nemec, Krešimir (1995): „Usmjerena recepcija – Krležino djelo između ideologije i estetike“. U: Krešimir Nemec: *Tragom tradicije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Oraić Tolić Dubravka i Erno Kulcsar Szabo (ur.) (2006): *Kulturni stereotipi. Koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima*. Zagreb: FF Press.
- Parekh, Bhikhu (2000): *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. Basingstoke i London: MacMillan.
- Pranjić, Krunoslav (2003): „Proslov“. U: *Ivo Andrić: Priča o Japanu i druge odabrane*. Zagreb: Konzor.
- Rorty, Richard (1989): *Contingency, Irony and Solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sekeruš, Pavle (2002): „Društvene predstavke i proizvodnja značenja: Slike Južnih Slovena u francuskoj kulturi XIX veka“. www.ff.ns.ac.yu/stara/elpub/susretkultura
- Stojanović, Dragan (2003): *Lepa bića Ive Andrića*. Novi Sad i Podgorica: Platoneum i CID.
- Spivak, Gayatri Chakravorty (1989): „The New Historicism: Political Commitment and the Postmodern Critic“. U: Aram Vesser, ur.: *The New Historicism*. London: Routledge.
- Škvorc, Boris (2003): *Ironija i roman. U Krležinim labirintima*. Zagreb: Naklada MD.
- Škvorc, Boris (2005): „Neki problemi periodizacije Krležine proze (i proze njemu suvremenih autora)“. U: B. Škvorc: *Gorak okus prešućenog*. Zagreb: Alfa.
- Škvorc, Boris (2006): „Društveno djelovanje i pozicioniranje autora: Ivo Andrić i Miroslav Krleža“. U: Hrvatska književnost u 20. stoljeću, različite ideje i funkcije književnosti. Ur.: Branimir Bošnjak i Cvjetko Milanja. Zagreb: Altagama.
- Van Dijk, Teun A. (1997): „Discourse as Structure and Process“. U: Teun Van Dijk, ur.: *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*, vol 1. London i Thousand Oaks: Sage Publications.
- Van Dijk, Teun A. (2006): *Ideologija. Multidisciplinarni pristup*. Zagreb: Golden marketing i Tehnička knjiga.

- Visković, Velimir (1998): „Predgovor“. U: Ivo Andrić: *Prokleta avlija*. Zagreb: Konzor.
- Visković, Velimir (2001): *Krležološki fragmenti. Krleža između umjetnosti i ideologije*. Zagreb: Konzor.
- Vučković, Radovan (2002): *Andrić: istorija i ličnost*. Beograd: Gutenbergova galaksija.
- Žižek, Slavoj (2009): *Paralaksa*. Zagreb: Antibarbarus.

Boris ŠKVORC

CONSTRUCTION, TRANSFERENCE AND RESTRUCTURING OF STORIES ABOUT NATIONAL IDENTITIES: ABOUT KRLEŽA'S STARČEVIĆ AND ANDRIĆ'S NJEGOŠ

This work explores the narrative tactics, authorial impostations and the manipulations with ideologemes in prose works of two of the most important twentieth century South Slavic authors, Ivo Andrić and Miroslav Krleža. The focus is on their narrative and ideological tactics: fictionalization of factional layers of the text, especially on the processes of fictionalization of historical 'characters' such were Ante Starčević, an important Croatian politician from nineteenth century, and Petar Petrović Njegoš, probably the most important historical person in Montenegrin nineteenth century history. The postcolonial reading of this work explores the influence of various centres of power to on the readings and interpretation of our authors, their writing as well as the ways and tactics by which Andrić and Krleža are building those two historical persons into their fictional characters. The most important issue is that this is the process happening in a genre of essay, which is not fictional form. Some of the most important novels of two authors are also interpreted and explored with special attention given to the opposite process, that is the factionalisation of fiction and a production of various layers of identification tactics within both, fictional and factional texts. The paper argues that with decoding of the most important layers in factional text the great tool of further exploration in fiction of these two authors is provided.

Key words: *identification, textual manipulations of authorial intention(s), narrative tactics, ideologemes, mythologemes, fiction, cultural studies*